Ստեփան Շահումեան

Պատմություն Ղափանցւոց

(Ա օրինակ)

Ա

ԹԷ ՈՐՊԷՍ Ի ՎՏԱՐԻԼ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ՊԱՐՍԻՑ ՀԱՅՔՆ ԽԱՓԱՆՈՒ Ի ԿՌԻՒ ԵԼԻՆ

Չկնի խմբելոյն Աղուանից ի վերայ Պարսից շահ Հուսէինին եւ սատակելոյ զնա, եւ զաթոռ թագաւորութեանն յափշտակելոյ, որ եղեւ 1170 թուականին Հայոց [=1721], ի ժամանակի յորժամ Լակզի թաթարքն ի յերկիրն Պարսից ի կողմանս Հայոց եւ Աղուանից արշաւեցին եւ զգիւղորէսն Գանձու եւ Շամախու ասպատակեալ յաւար առին, որք եւ զԱգուլեցին ի Մասուբէկեան տոհմէ զիշխանն Շամախու սպանին, եւ զամենայն զօրաւոր դիմակեացսն սատակեցին, եւ զժողովուրդս երկրին եւ զկանայս եւ զմանկունս գերի վարեցին: Զորոց մի ըստ միոջէ այժմ յայսմիկ վայրի չունիմք պատմել: Եւ կամ թէ զիա'րդ զայսչափ չարիս տեսեալ Հայոց Դուզախ գաւառի, ընդդէմ ելին նոցա ի բաց վանել, գունդ կազմեցին, զգէն զգեցան, պատրաստեցան ի պատերազմ, ճակատեցան առ Թարթար գետովն՝ ընդդէմ ամենայն յարձակելոցն յասպատակութիւն երկրին իւրեանց. այսինքն՝ թէ՛ Լէկզի թաթարին եւ թէ՛ Պարսից: Զայսոսիկ զամենեսեան յայսմ վայրի ոչ ունիմք գրել. այլ միայն զխմբելոյն Հայոց յեօթնաբերդ գաւառին Խափանու եղելոց ձեռն արկանեմք պատմել:

Յամին 1171 հայկազեանս թուականի [=1722], յորժամ լուան բնակիչք եօթնաբերդեան գաւառին Խափանու զասպատակն եւ զաւերումն Գանձու եւ Շամախու, Հայք եւ Պարսիկ առ հասարակ խռովեցան եւ զաhի հարեալ սասանեալ տագնապէին, եւ իբրեւ ամիսս երկուս եւ երիս առ միմեանս երթեւեկս առնել ի միմեանց կասկածէին: Քանզի զանձինս իւրեանց առ հասարակ ի խնամոց ընդհանրական ընտանի խնամակալութեան բոլորովիմբ լքեալս եւ լուծեալս տեսանէին, եւ վասն այսորիկ քաղաք ի քաղաքէ, ազգ յազգէ եւ իշխան յիշխանէ զկասկածանս թշնամութեան կրեալ տագնապէին, որպէս եւ գրեալ է՝ թէ «Յաւուրսն յայնոսիկ ոչ գոյր թագաւոր Իսրայելի, եւ այր իւրաքանչիւր զհաճոյս աչաց իւրոց առնէրե: Սոյնպիսի աղէտս չարեաց եւ սոքա կրէին:

Ի սոյն աւուրս դառնութեան սասանութեան, Ստեփանոս անուամբ ոմն ի կողմանցն Կալերու վանքեցի, ի Հայոց ազգէ, խորհուրդ ի մտի դնէր անցանել ի Սիւնեաց գաւառն եւ գնալ հասանիլ յաշխարհին Վրաց ի Մցխիթ քաղաք, առ Շահնաւուզ իշխանն Վրաց, եւ խնդրել ի նմանէ զայր մի տալ Խափանու ի զօրագլուխ, եւ հրաման տալ նմա զօրաժողով լինելոյ, եւ զերկիրն ի թշնամեաց պահպանելոյ. զի զայս ոչ ոք ի սոսկականացն իւրովի առնել համարձակէր. եւ եթէ առնիցէր ոք, իբրեւ ապստամբեալ ի տէրութենէ՝ ի բաց մերժիւր ի ժողովրդենէն: Այլ իշխանն Վրաց մեծ էր, եւ զայսպիսի զօրագլուխ յայնմ գաւառի կացուցանել նմա անկ էր: Իսկ արդ՝ թէ որո՛վ մարթասցի զհայցուածն իւր առաջի իշխանին արժանաւոր ցուցանել, խորհեցաւ սուտ գիրս յանուն յիսուն արանց տանուտերանց Խափանու յօրինել եւ ըստ նմանութեան իւրաքանչիւր կնքոց նոցա զկնիքսն քանդակել, եւ զայն գիրն նոքօք կնքեալ հաստատել: Եւ

զօրութիւն բանից հայցուածոց հրովարտակին այսպիսի ինչ էր. Տո՛ւր մեզ զայր մի՝ լինիլ զօրագլուխ, որպէս զի քոյին հրամանաւ լիցի մեզ այս օրինաւոր, եւ մեք զզօրսն հոգամք պատրաստել, եւ նոքօք զգաւառն մեր ի թշնամեաց աներկեւան առնել: Ել գնաց Ստեփանոս եւ եհաս ի Մցխիթ քաղաք, յանդիման եղեւ իշխանին Վրաց, եւ գոյժ տուեալ նմա յաղագս նախայիշատակեալ քաղաքացն՝ պատմեաց նմա զամենայն վտանգս եւ զխռովութիւնս, եւ զաւին եւ զերկիւղ ժողովրդեանն Խափանու, եւ մատոյց նմա զհրովարտակն զոր արարեալ էր յանուն տանուտերանցն: Հաճոյ թուեցաւ իշխանին հայցուածն իւր, զոր յանուն նոցա հայցէր:

Եւ ետ զԴաւութ Պէկն, որ ի յազգէն Հայոց, երկու հազար արամբ, եւ զիշխանութիւն ետ նմա զզօրս գումարել եւ պահել զերկիրն Խափանու:

Եւ ել նա յերեսաց իշխանին Վրաց եւ գնաց ժողովեաց իւր զօրս երկու հազար սպառազինաց եւ զքսան հարիւրապետս (որոց անուանքն են այսոքիկ. Ավթանդել, Կեօրկի, Կեօրկի փոքր կոչեցեալ, Ծատուր, Ղարակեօզ, Թաթոս, Եղիազար, Յարութիւն, եւայլն, եւ Ստեփանոս ընդ նոսա), եւ եկն եմուտ նոքօք ի գաւառն Սիւնեաց: Ազդ եղեւ գաւառապետին Նախիջեւանու՝ եթէ Դաւութ Պէկն երթայ ի Խափան, զօրաժողով լինիլ անդ: Ել նա երկոտասան հազարաւ ի վերայ Դաւութ Պէկին: Իսկ նա իբրեւ լուաւ զայս, հրաման ետ զօրս ժողովել ի տանէն Սիսանայ, եւ ժողովեալ խմբեցին զչորս հազարս արանց, եւ զառաջին երկու հազարսն յաւելեալ ի նոսա՝ եղեն վեց հազար վառեալք ի պատերազմ, եւ նոքօք հանդերձ ճակատեցաւ ի վերայ Նախիջեւանու գետոյն՝ ընդդէմ Խանին: Արդ՝ իբրեւ բախեցան ընդ միմեանս, զօրքն Խանին ի փախուստ դարձան, եւ սոքա զկնի նոցա պնդեալ փախստեայս տանէին ի 18 ժամէ աւուրն մինչեւ ց21 ժամն վանեցին: Եւ ի 22 ժամուն փախստեայքն ամենեքեան ի միասին հաւաքեցան ի կրունկս ընդդէմ Հայոցն դարձան: Իսկ Հայքն փախստեայք եղեն ի նոցանէ մինչեւ ի գետափն. 2200 մարդ գետակուր եղեն.իսկ Դաւութ Պէկն, Ավթանտէլն, եւ երկոքեան Կօրկիքն ամրացան ի վէմ մի յափն գետոյն, եւ անտի մինչեւ ց2 ժամ գիշերոյն հասին ի Սիսան, եւ ամենայն զերծեալքն ի փախստից ժողովեցան ի վերայ Դաւութ Պէկին: Եւ անտի եկին յերկիրն Տաթեւ, եւ զզօրսն ժողովեալ առ ինքն՝ նստաւ ի Վանս:

Եւ իբրեւ լուան բնակիչքն Չաւնդրու զգալն Դաւիթ Պէկին՝ դիմեցին առ նա, եւ զառաջինն դիմեաց Թորոսն, որ բնակէր ի Խորձոր, գալ եւ առնուլ ի նմանէ զիշխանութիւն զօրապետութեան. եւ գնացեալ ի Չաւնդուր՝ ժողովեաց զարսն տեղւոյն առ ինքն. մնաց անդ:

Յետ այսորիկ աւուրքն աւուրք գարնանային, եւ եկն հօտ մի ոչխարաց Սուլտանին, յորում էին 2000 ոչխար եւ 12 հովիւ, արածիլ ի յարտորայս նոցա. եւ զայս իբրեւ լուաւ Թորոս հարիւրապետն՝ վաղվաղակի առաքեաց զարս, եւ կոտորեցին զհովիւսն եւ առին զամենայն հօտն: Արդ՝ զայս իբրեւ լուաւ Պարկուշատու Փաթալի Սուլտանն եւ իւր եղբայրն Աղասի Սուլտանն, թէ Հայքն Չաւունդուրեան ապստամբեալ են ի Թուրքաց եւ կոտորեալք են զնոսա, գրեաց վաղվաղակի ի Լեւազ Մանաճիր օղլի Սափի Ղուլոյն այսպէս, թէ այս ինչ օր՝ երկոտասան հազարաւ ելանեմ ես ի վերայ Հայոց, դու եւս առ ընդ քեզ զամենայն զօրս Տաճկաց որք են ի Կենաւուզն, եւ դու այդի եւ ես աստի ելցուք ի վերայ Հայոց եւ ջնջեսցուք զնոսա ի միջոյ: Այլ Սափի Ղուլին ոչ էառ յանձն. եւ ել Փաթալի Խանն երկոտասան հազարաւ ի վերայ Չաւունդուրին. իսկ նոքա առաքեցին յառաջագոյն ի Կամնադրոյ ի յԻշկերտոյ 150 սպառազէն, կալնուլ զկիրճս ճանապարհին, զի էր անտառախիտ յոյժ, եւ դարան մտին նոցա անդ: Արդ՝ զօրքն Թուրքաց իբրեւ հասին անդր, զօրքն Հայոց արձակեցին ի վերայ նոցա զհրացանս՝ մինչեւ ի դարձուցանել զնոսա ի կրունկս. եւ իբրեւ դարձան նոքա, սոքա պնդեցան զկնի եւ

կոտորեցին ի նոցանէ չորս հազար այր, եւ մնացեալքն փախեան ի Պարկուշատ: Բայց հետեւեալ աւուրն, եկ Լեվազ Սափի Ղուլին 300 սպառազէն արամբ, եւ եկն նենգութեամբ ի յԱփկու վանքն, եւ գրեաց Իքաց իշխանացն՝ զի եւ նոքա եկեսցեն, որպէս զի զՄանլեւ եւ զամենայն գիւղորայս Հայոց, որք են անդ, աւերեսցեն. եւ ոչ կամեցաւ Միրզասայիլն: Այլ զայս ամենայն իմացեալ արքն Մանլեւու, առաքեցին արս ի Չավունդուրն եւ ասեն՝ թէ եկ Սափի Ղուլին եւ զայս ինչ եւ զայս ինչ խորհեցաւ առնել:

Յայնժամ եկ անտի Թորոս Պէկն՝ հինգ հարիւր արամբ՝ ի գիշերի, եւ ի յառաւօտուն պահու յերեքտասաներորդ ժամու եհաս ի յԱփկիս. եւ զայն տեսեալ Սափի Ղուլոյն՝ փախեաւ ի նմանէ, եւ նա պնդեցաւ զկնի նոցա եւ եհար ի նոցանէ 80 այր. եւ ի ժամանակին յայնմիկ սոքա հարին կոտորեցին զերիս գիւղս Թուրքաց եւ առին զամենայն ինչս նոցա եւ դարձան ի Մանլեւ: Արդ՝ իբրեւ լուր եղեւ բանս այս ի Քիս, ժողովեցան ամենայն արք տեղւոյն այնորիկ ի միասին եւ եկին արտաքս. եւ էջ առ նոսա Թորոսն ի գլխոյ Մանլեւին, եւ հարեալ ի դիմի՝ կոտորեաց ի նոցանէ զբազումս, եւ այլքն փախեան ի Քիս. եւ նոքա զամենայն զկին եւ զորդիս իւրեանց հաւաքեալ էին ի վերայ բարձրագոյն ինչ գագաթան մերձ ի շէնն. հրամայեաց Թորոս զօրացն ոչ պնդիլ զկնի նոցա, այլ երթալ հարկանել զքաղաքս նոցա, եւ առնուլ յաւարի զամենայն ստացուածս նոցա, եւ զտունս նոցա այրել. եւ իբրեւ կատարեցին՝ դարձան անդրէն ի Մանլեւ, եւ երեք օր հանգեան անդ: Եւ կոչեալ առ ինքն զՊապ Կալերեցի՝ զորդին Սրապիոնի, կացոյց զնա կառավար ի վերայ երկրին Կենայուզոյ, եւ ինքն դարձաւ ի Չաւունդուրն: Իսկ Պապայ գնացեալ անդ՝ զօրաժողով եղեւ, եւ եկն ի Կալերս: Բայց վերոյ ասացեալ Սափի Ղուլին ի Լեվազու ձորն, որքան Թուրքի գիւղորայք գոյին, առեալ փախեաւ ի յՈւրդուվար, եւ մնաց միայն չորս գիւղ Թուրքաց. եւ զերիս գիւղսն՝ այսինքն Դամալի, Շրդի եւ Պիրենայ, ի յԱրձաւաքարէն, հրամանաւ Պապայ զօրապետին հաւաքեցին ի Կալերն, եւ զնոսա ի մեծէն մինչեւ ի փոքր կոտորեցին, եւ զբոլոր ինչս նոցա առին եւ մնաց մի միայն թաղ՝ յորում էր 60 տուն. նոքա աղաղակ բարձին առ սոսա՝ թէ մեք հնազանդիմք ձեզ. եւ խնայեցին ի նոսա:

Յետ այսորիկ իբրեւ երկու ամիս ի վերայ անցին, եկ Սափի Ղուլին 500 արամբ ի յՈւրդուվարէն, եւ գիշերայն եկն ի Սայիպուն եւ եհար զերկուս գիւղս Հայոց, զարսն կոտորեաց եւ զկին եւ զորդիս նոցա վարեաց ի գերութիւն, եւ զինչս նոցա: Զայս իբրեւ լուաւ Դաւութ Պէկն, կոչեաց զմի ոմն ի հարիւրապետացն՝ որոյ անունն էր Մխիթար, եւ առաքեաց զնա եւ զզօրս նորա ի վերայ նոյն մնացեալ 60 տանն թուրքաց. եւ նոքա եկեալ զամենեսեան զնոսա ի տունս իւրեանց իբրեւ զոչխար մորթեցին, եւ առին զինչս նոցա. եւ անտի գնացին ի յանապատն Հալի ձորոյ, եւ տեսին զի այն պարսպեալ էր եւ ամուրս կանգնեալ. հրամայեաց եւ Պապայ հազարապետին գնալ ի ձորն Լեւազու, զի որքան թուրք իցեն մնացեալ անդր՝ կոտորեսցեն, եկ Պապ հազարապետն, 1500 այր ընդ նմա, եւ եկին ի Լեւազու ձորն եւ ոչ զոք գտին անդր ի Թուրքաց, զի սակաւ ոմանք մնացեալ էին, եւ նոքա եւս փախուցեալ անկան ի յՈւրդուվարն: Իսկ Պապ քննեաց եւ եգիտ անդ զբազում ինչս եւ զստացուածս, եւ առաքեաց զայնս ի Զուվարու եկեղեցին, եւ կացոյց անդ պահապանս, եւ ինքն խաղաց գնաց ի Վայրիվարու գիւղորայսն Հայոց եւ թէ՛ ի սոցանէ եւ թէ՛ ի Լեւազու զբազում ինչս եհան. եւ ի նոսա եգիտ զերիս տունս թուրքացեալս, եւ կոտորեաց զնոսա, եւ էառ զինչս նոցա եւ առաքեաց զնոսա ի Զուվար, եւ այլ ոչ եւս մնաց Թուրք ի Խափան: Բայց միայն ի կողմանս Փուխուրութա սարին ժողովեցան Թուրքն ի Զեւու բերդն, որոց գլուխն էր Ասլամազ Պէկն: Զայս իբրեւ լուաւ Տաւութ Պէկն, գրեաց ի Հալուձորոյ առ Թորոս հազարապետն եւ առ Պապ հազարապետն, զի եւ նոքա ելցեն անտի զօրօք իւրեանց ի վերայ հենիցն Թուրքաց, եւ ինքն եւս եհաս ի վերայ նոցա յայնմ կողմանէ. մարտ եդին ընդ նոսա, հարին սատակեցին զնոսա մինչեւ ց23 ժամ աւուրն, եւ ոչ մի ոք զերծաւ ի նոցանէ: Եւ անտի

իբրեւ եկին ի Ղարաչիմէն, Թորոս Պէկն եւ ընդդէմ Տաւութ Պէկին, եւ ասէ. Զքեզ ոչ խնդրեմ, այլ զերկիրն իմ ես պահպանեմ: Եւ անտի դարձաւ ի Չավունդուրն, Դաւութն գնաց ի բերդ իւր, եւ Պապ՝ ի Կենայուզն:

Արդ յետ այսց բանիցս, Թորոս ժողովեաց յիւր երկրէն վեց հազար զօրս՝ առ ի գնալ ի վերայ Ուրդուվարայ: Յայնժամ Մելիք Ֆռանկուլն ի Եռցիվանակու գրեաց առ Թորոս նենգութեամբ այսպէս, թէ Փաթալու Սուլտանն լուեալ է թէ դու ելանելոց ես ի վերայ Ուրդուվարին, ինքն եւս զօրս կազմեալ է եւ պատրաստեալ, զի յորժամ դու ելանիցես այդի, նա մտեալ յերկիրն քոյ՝ աւերեսցէ: Ուստի յոյժ բարւոք առնես, եթէ յառաջ եկեսցես ի վերայ Պարկուշաթայ, զի եւ ի մեր Պարկուշաթայ Հայոցն քեզ բազում օգնութիւնս առնեմք: Իսկ նա հաւատաց, եւ ել միամտութեամբ եւ գնաց մինչեւ Եղայ հորթ, որ է սահմանս Պարկուշաթայ, ինքն եւ վեց հազար զօրք ընդ նմա: Եւ եկն Ֆրանկուլն եւ երկու հազար զօրք ընդ նմա, եւ եկաց ի մի կողմն զօրացն Թորոսին: Ել եւ Փաթալու Սուլթանն,ինքն եւ եղբայրն իւր Աղասի Սուլթանն եւ տասնեւութն հազար զօրք ընդ նմա, եւ եկաց դէմ յանդիման զօրացն Թորոսին. սոքա մարտ եդին ընդ նոսա եւ հարին խորտակեցին զճակատն Թուրքաց. եւ իբրեւ տանէին զնոսա փախստականս առաջի իւրեանց, Փռանկուլն զարս արձակեաց զկնի Սուլտանին եւ ասէ. Զի՞նչ գործէք, զիա՞րդ փախչիք, դարձարուք ի կրունկս, զի ես ընդ ձեզ եմ. դուք ի յառաջոյ եւ մեք զկնի սոցա խորտակեսցուք զսոսա: Եւ արարին այնպէս. եւ կոտորեցին զզօրսն Թորոսի, եւ զԹորոս սպանին, եւ ի վեց հազարացն՝ միայն հազար չորս հարիւր մարդ զերծաւ, եւ այլքն մեռան, եւ փախստականքն եկին ի Չավունդուրն:

Իսկ Փաթալու Սուլտանն կամեցաւ գալ մտանել ի Չավունդուր երկիրն, եւ աւերել զայն: Բայց Նուպար զօրապետն նստաւ յերկիրն Թորոսի, եւ առաքեաց առ Պապ զօրապետն զարս եւ ասէ. Դու ինքնին գիտես զի ահա կորեաւ զօրքն մեր, եւ արդ յարուցեալ գայ ի վերայ մեր Փաթալու Սուլտան, մեզ յօգնութիւն հասիք: Եւ նա առաքեաց առ նոսա երկու հազար զօրս ի Չավունդուրն՝ յօգնութիւն Նուպարին: Իսկ Փաթալու Սուլտանն իբրեւ լուաւ թէ յօգնականս ետուն Նուպարին ի Կենաուզայ, դարձաւ յետս: Արդ ի զօրացն Պապայ որք եկին ի Չավունդուրն՝ երկու զօրապետք ապստամբեցան ի Պապայ, եւ եկեալ ի Լիչքին՝ զօրաժողով եղեն եւ կամեցան ունիլ զՊապ. եւ նա փախեաւ անտի, եւ ասեն՝ մեք կառավարեմք զերկիրն. զայս իբրեւ լուաւ Տաւութ Պէկն՝ առաքեաց առ նոսա զԿօրկի զօրապետն 200ով եւ հաշտեցոյց զնոսա, եւ վերստին կացոյց զՊապ ի վերայ նոցա, եւ զվերոյ յիշեալ Լեւազու առեալ աւարսն բաժանեցին ի մէջ իւրեանց:

Արդ՝ յետ այսորիկ իբրեւ մի կամ երկու ամիս ի վերայ անցին, եկն լուր առ Պապ ի յՈւրդուվարայ, թէ Թուրքն վերստին զօրաժողով եղեւ առ ի գալ աւերել զԽափան: Յայնժամ խորհուրդ արարին ծերքն Կենաուզայ՝ զի մարդիքն գիւղօրէից բոլոր հաւաքիցեն ի երկու գիւղս, ի Կեսն վանք կոչեցեալ շինէն մինչեւ ի Կալեր, եւ ի կողմանցն Կալերու մինչեւ ի Մանլեւ եւ մինչեւ ցԱփքիս: Եւ իբրեւ ժողովեցին զամենեսեան զնոսա անդ, ի հետեւեալ աւուրն տեսին զի Սափի Ղուլին եւ որդին Ղազու Ուրդուվարեցւոյ եւ որդին Շահիսլամին եւ ութ հազար զօրք ընդ նոսա անցեալս առ նոսա ի յԱլանկեզայ սարոյն եւ եկեալս ի վէմն Պուղայ: Արդ՝ իբրեւ լուաւ Պապ զանցանելն նոցա, ել ընդ առաջ նոցա երկու հազարաւ, եւ ետես ընդ այն՝ զի զօրքն թշնամեաց բազումք են յոյժ, դարձաւ յետս. իսկ ժողովուրդք գիւղօրէիցն որք հաւաքեալք էին ի վերոյ ասացեալ տեղւոջ, ամենեքեան անցին ի սարոյն Խաչպուլու ի հողն Չավունդուրին, եւ այլազգիքն յառաջ խաղացեալ եկին մինչեւ ի Դաշա տուն եւ զբոլոր գիւղորայսն քանդեցին:

Իսկ Տաւութ Պէկն իբրեւ լուաւ այնպիսաբարն գալն այլազգեաց, եղ երկու հազար եւ ութ հարիւր արամբ, եւ էջ ի դաշտ անդր, եւ զայն լուեալ այլազգեացն՝ փախեան ի յՈւրդուվար: Այլ Տաւութ Պէկն իբրեւ լուաւ՝ թէ Պապ սակաւ ոմամբ է կացեալ, բարկացաւ յոյժ ի վերայ նորա եւ ասէ. Միթէ չիցէ՞ բաւական զի փախեաւ ի պատերազմէ, եւ արդ ոչ եւս կամի գալ առ իս: Եւ եղ անտի Տաւութ Պէկն եւ եկն ի Կալերս, եւ կալեալ անդ զՊապ՝ տարաւ ընդ ինքեան, եւ անցեալ ընդ Խաչպօլու սարոյն՝ եկն յԻշկետ, եւ անդ գլխատեաց զնա, եւ զտուն նորա աւար էառ եւ երեք օր նստաւ յԻշկետ, եւ յետ երից աւուրց գնաց ի Գեմանցու դաշտն:

Եւ այլազգիքն իբրեւ լուան թէ Տաւութ Պէկն անցաւ ի Չավունդուրն, եղ Սափի Ղուլին եւ որդին Ղազու եւ որդին Շահիսլամին երկոտասան հազարաւ, եւ անցին յԱլանկեզայ սարոյն ի Կենէուզն եւ զբոլոր գիւղորայսն այրեցին. եւ լուր էհաս Տաւութ Պէկին վասն այսր ամենայնի ի Չավունդուրն, զի յաւուրսն յայնոսիկ բնակէր նա ի Ծավն. եւ եղ չորս հազարաւ ի վերայ այլազգեացն, եւ եգիտ զնոսա ի Լիչքին որ է յայնկոյս Ղօզղօզ գետոյն: Իսկ Թուրքն բնակեալ էր ի Լչկին. իբրեւ տեսին զտոսա՝ ելին արտաքս եւ եկին ի Գողթ, որ է գետափն եւ ոչ ետուն անցանել զզետն. եւ սոքա աստի եւ նոքա անտի մարտ եդեալ կռուէին յառաւօտէ մինչեւ ի 24 ժամ աւուրն, մինչեւ ի գալն նոցա ի Ջիպանդ ի գլուխն դաշտուն: Եւ ի գիշերի Տաւութ Պէկն էանց ի Յալի ձորն: Եւ ի յառաւօտուն պահու, նոքա իբրեւ տեսին թէ Տաւութ Պէկն ոչ է անդ, եւ ոչ ուստեք էր նոցա այնուհետեւ երկիւղ, անցին ի Գուրամ, եւ եկին աւար հարկանելով զկողմանս Գուրամու՝ մինչեւ ի Մեղրայ: Արդ՝ մինչչեւ եկեալ էր նոցա ի Մեղրայ, մեղրացիքն վասն զի լուեալ էին զգալ նոցա ութուտասն հազարաւ, ժողովեցան արք քաղաքին յերիս թաղս: Իսկ զօր այլազգեացն դիմեաց զառաջինն մտանել ի փոքրիկ թաղն, եւ սոքա ի վեր առին զկամուրճն, կալան զանցս գետոյն զինուք եւ թուփանկովք, եւ նոքա լքան անցանել զգետն: Եւ յայնմ վայրի որք մնացին ի փոքրիկ թաղն՝ լուրս առաքեցին արանցն Գուրիամոյ : Այլազգիքն դիմեցին ի մեր փոքր թաղն. ուստի մինչեւ ցերկու օր եթէ յօգնութիւն մեզ ոչ հասանիցիք՝ գերիմք ի նոցանէ: Ես Ստեփաննոս Վարթանէս Շահումբանէս ի գիշերայն ելեալ գնացի ի Չավընդուր առ զօրապետն Պայինտուր, եւ յայտ արարի նմա զամենայն նեղութիւնս եւ զանձկութիւնս Մեղրացւոց, եւ նա առժամայն հրաման տայր վաղվաղակի գալ ժողովիլ առ նա ամենայն զօրականացն. եւ եկին խմբեցան 2000 քաջ սպառազէն ի Չավնդրու եւ ի Գուրիամայ, եւ եղ նոքօք եւ գնաց բանակեցաւ այն գիշեր ի Մազրան աւանն, եւ Ստեփանն ընդ նմա. եւ մերձ յառաւօտուն պահու՝ ելին կազմեցան եւ անցին գնացին ի կողմանցն Ափկու, եւ հասին ի Մեղրի: Իսկ զօրքն Թուրքաց ի բանակէ անտի իբրեւ զբազմութիւն զօրացն Յայոց տեսանէին՝ ոչ հաւատային թէ յօգնութիւն իցեն նոցա հասեալ յայլ ուստեքէ: Այլ ասէին թէ Մեղրացիքն կանանց իւրեանց զգեցուցեալք են զգեստ առնացի եւ զարդ պատերազմի. եւ տուեալ զբազում սուտ դրօշակս ի ձեռս նոցա, առ ի երկեցուցանել զմեզ:

Արդ մինչ չեւ էին հասեալ օգնականքն Յայոց ի Մեղրի, քաջ եւ արի սպառազէնքն Մեղրացւոց գործ քաջութեան ի նմին գիշերի գործեցին. զի անցեալ յայնկոյս գետոյն յեղակարծումն ժամու՝ ի մէջ բանակի թշնամեացն, յարձակեցան եւ զբազումս ի նոցանէ ի սուր սուսերի սատակեցին, մինչեւ եւ զորդին Շահ Իսլամին երկու հազարաւ ի փախուստ արկին ի յՈւրդուար քաղաք. այլ զի սակաւք էին՝ոչ կարացին ի սպառ ջնջել եւ անհետս առնել զնոսա անտի. դարձան անդրէն ի Մեղրի:

Իսկ օգնականքն Յայոց իբրեւ գային ի մեծ թաղն Մեղրու հասանէին, Մեղրացիքն վաղվաղակի նոցա զկերակուր պատրաստէին: Յայնժամ արգելու զնոսա Պայինտուրն , որ էր իշխան եւ զօրագլուխ ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա, եւ ասէ. քաւ լիցի մեզ

ուտել, մինչ չեւ իցեմք վանեալք ողորմութեամբն Աստուծոյ զթշնամիսն մեր: Չի խորհուրդ եւ ջան էր նորա գործ պատերազմի փութով վճարել. վասն զի միով աւուրբ յառաջ քան զայն, այլազգիքն գրեալք էին յայնկոյս գետոյն Երասխայ զօրականացն Թուրքաց՝ գալ օգնութիւն հասանել նոցա. եւ նոքա ի պատրաստի էին բազում գնդաւ գալ հասանիլ ի թիկունս նոցա: Ուստի վաղվաղակի հանդէս առնէր ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա եւ որք ի յամրի անդ էին, եւ կարգէր կազմէր, եւ զնոսա յերիս գունդս բաժանէր, առ յիւրաքանչիւր գունդ 860 սպառազէն վառեալ: Ապա ի վեշտասաներորդ ժամու աւուրն՝ մի գունդն խրախոյս բարձեալ մղիլ սկսաւ ի մէջ զօրացն Թուրքաց, յաջ եւ ահեակ կոտորելով. եւ այլ երկու գունդքն յաջմէ եւ ահեկէ զօրաց թշնամեաց՝ ձայն տուեալ զաղաղակ բարձին, ի վերայ յարձակեցան, եւ ի 16 ժամէ աւուրն մինչեւ ց23 ժամն ի մէջ առին զբազմութիւն զօրացն անօրինաց, եւ հարին կոտորեցին ի նոցանէ աւելի քան զմետասան հազար այր. ի սոցանէն անկան յերեւելի անձանց Լէվազեցի Մուրում Քալանթարն եւ այլք բազումք, եւ մնացեալքն մազապուրծ անկան ի յՈրդովար քաղաք: Եւ ձերբակալ արարին զՈւրդուարեցի Չաճի Շափին, որ էր այր երեւելի ի մէջ ամենեցուն նոցա, եւ առին զամենայն զկահ զկարասի բանակի նոցա, զզէն զսուր եւ զամենայն գործիս պատերազմին, եւ զամենայն զառ եւ զաւար նոցա: Եւ եղեւ ուրախութիւն մեծ ամենայն բնակչացն Խափանու:

Իսկ զՉաճի Շափին՝ զոր ըմբռնեցին, կամէր Պայինտուրն զօրագլուխն ածել զնա առ Դաւիթ. բայց իշխանք Մեղրացեայ աղաչեցին զնա թողուլ զՉաճին անդ առ նոսա. եւ նա շնորհեաց նոցա: Եւ եդին զնա ի պահեստի ի տան տեառն Ներսիսի: Եւ զօրականքն ամենեքեան գնացին իւրաքանչիւրքն ի տունս իւրեանց, եւ շինականքն Գուրիամայ դարձան գնացին եւ բնակեցան իւրաքանչիւր ի տունս իւրեանց, որք վասն ահի հէնիցն անցեալք էին յերկիրն Չավնդուր, որպէս ի վերոյ ասացաք:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամ ի վերայ անցանէր, եղբայրն Երվանու Խանին բազում զօրօք կուտէր առ ի գնալ յօգնութիւն եղբօրն իւրոյ, որ պաշարեցեալ էր ի յԵրեւան քաղաքի ի զօրացն Օսմանցւոց. արդ՝ սա իբրեւ բազում զօրօք ի յՈւրդովար քաղաք գայր հասանէր, ամենայն մահմետականքն քաղաքին յառաջ մատուցեալ բողոք բարձին զիայոցն Մեղրեայ, եւ ասեն. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ նոսա, զի նոքա կոտորեցին կորուսին զամենայն այր քաղաքիս: Եւ նա առաքեաց զծառայսն իւր ի Մեղրի՝ կոչել առ ինքն զոմանս ի գլխաւոր իշխանացն, առ ի գիտել զպատճառն այնպիսւոյ աղմկին. իսկ իշխանքն Մեղրեայ իբրեւ զայն լսէին, տագնապէին վարանէին ի միտս իւրեանց: Ի միասին գային ժողովէին խորհուրդ խորհէին եւ ասէին. զի՞նչ արասցուք, զի թէ երթայցեմք՝ մեծ վտանգ է մեզ, եւ թէ ոչ երթայցեմք՝ վիշտ վտանգի է մեզ եւ ժողովրդեանս. վերջապէս վասն հասարակի օգտի հաճեցան ոմանք ի ծերոցն զվտանգ մահու յանձն առնուլ, եւ երթալ առ Խանն: Եւ իբր մտին սոքա ընդ ծառայսն Խանին ի յՈւրդովար, քաղաքացիքն առ հասարակ դիմեցին ի վերայ նոցա՝ սպանանել զնոսա. բայց ծառայքն Խանին ոչ ետուն թոյլ, մինչեւ ածին կացուցին զնոսա առաջի Խանին, եւ քաղաքացիքն զհետ նոցա երթային մինչեւ ի դուռն Խանին. եւ իբրեւ յանդիման եղեն նմա, սկսան քաղաքացիքն աղաղակել վերստին եւ ասեն. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ Մեղրացիսն, զի կորուսին սպառեցին զմեզ: Եւ ի հարցանելն Խանին զՄեղրացիսն, պատասխանի առնէին նմա՝ թէ մեք զոչ ոք ի դոցանէ ի զուր տարապարտուց սպանաք, եւ ոչ ումեք մեղաք, այլ դոքա բազում զօրս կուտեցին եւ զբազում գիւղօրէս մեր կոտորեցին կործանեցին եւ ի գերի վարեցին. ապա ի զուր տարապարտուց եկին պաշարեցին զմեզ եւ կամեցան բնաջինջ առնել զմեզ, եւ մեք առ ի պաշտպանել զմեզ՝ ընդդէմ դարձաք դոցա եւ ի բաց վանեցաք. եւ արդ՝ հարց ցդոսա թէ զի՞նչ մեղաք, զո՞ սպանաք, ու՞մ ընդդէմ դարձաք արքունեաց, զի դոքա եկին պաշարեցին զմեզ եւ կամեցան ջնջել զմեզ: Յայնժամ ասէ Խանն ցՈւրդովարեցիսն. Ո՞վ հրամայեաց ձեզ

ելանել ի վերայ նոցա առ ի կողոպտել եւ կորուսանել զնոսա: Եւ նոքա ափիբերան եղեն եւ ոչ կարացին տալ առ այն պատասխանի: Ապա ասէ ցնոսա Խանն. Ո՞վ եղեւ ձեզ առիթ եւ առաջնորդ ելանելոյ ի վերայ նոցա: Եւ նոքա ասեն Սափի Ղուլին Լվազեցի՝ որդին Մանիչարի, եւ որդին Ղազու Ուրդովարեցի, եւ որդին Շահ Իսլամին: Եւ կալեալ Խանին զՍափի Ղուլին, խրատեաց զնա խստագոյն գանիւք, եւ էառ ի նոցանէ զտուգան, եւ զՄեղրացիսն արձակեաց խաղաղութեամբ ի տեղիս իւրեանց, եւ ինքն չուեաց գնաց անտի:

Ապա այնուհետեւ սկսան Ուրդովարեցիքն առնել զիաշտութիւն ընդ Մեղրեցիսն եւ խնդրեցին արձակել նոցա զՀաճի Շափին, եւ նոքա եւս խնդրեցին ի նոցանէ արձակել զգերիսն, զորս ի գիւղորէին ըմբռնեցին, եւ յանձն առին արձակել զնոսա: Յայնժամ գրեցին Մեղրացիքն առ զօրագլուխսն Ագուլեցւոց, որպէս զի ընկալցին ի յՈւրդովարեցւոցն զեօթանասուն անձիս Հայոց գերեցեալս ի նոցանէ, եւ ազդ արասցեն ինքեանց թէ ընկալան զնոսա, որպէս զի եւ ինքեանք արձակեսցեն զՀաճի Շափին, եւ արարին այնպէս. եւ սոքա արձակեցին զՇափին, եւ եղեւ այնուհետեւ խաղաղութիւն ի մէջ նոցա:

Բ

Ա.- Արդ՝ եկեալ Դաւիթ Պէկն ի Խափան 412 արամբ բանակեցաւ ի տեղին որ կոչի Իջդէփէ, եւ անդ մարտեաւ զառաջինն ընդ Ղարաչօռլու կոչեցեալ Թուրքաց, եւ յաղթեաց նոցա: Եւ ապա եկեալ բնակեցաւ ի յամուրն որ կոչի Շնհեր, եւ կոչեաց առ ինքն զառաջնորդն Տաթեւու՝ զԿիրակոս վարդապետն, եւ զԳաբրիէլ վարդապետն, եւ ժողովեաց ի վերայ իւր զարսն տեղւոյն, եւ ասէ՝ թէ եկեալ եմ աստ առ ի բառնալ զԹուրքն ի միջոյ. եւ գնացեալ եհար զգիւղորէսն Թուրքաց, եւ բերեալ զինչս եւ զստացուած նոցա՝ եկեր:

Բ.- Եւ զայն տեսեալ երեսունւերկու Ճիւանշիրն կոչեցեալ ցեղն Թուրքաց, եկին միաբան ի միասին ի Շնհեր՝ ի վերայ Դաւիթ Պէկին: Իսկ նորա եւս ժողովեալ առ ինքն զարսն Շնհերու, ել ընդ առաջ նոցա ի յԻջդէփէ, եւ անտի ետես զզօրս թշնամեացն իբրեւ զվեշտասան հազարս, եւ ընդ ինքեան առեալ զարս սպառազէնս 400, յուսացեալ յԱստուած՝ գոչեցին առ նա, եւ հարեալ ի դիմի նոցա յաւուրս երիս՝ խորտակեցին զնոսա, եւ առին զամենայն ինչ նոցա, զզէն եւ զերիվարս նոցա: Յետ այսորիկ առաքեաց նա զՄխիթար զօրապետն իւր ի շէնսն որ կոչիւր Քուրդլար. եւ եկեալ նորա եհար կոտորեաց զամենայն բնակիչս նորա զայլազգիս, եւ էառ զամենայն ինչս նոցա եւ դարձաւ:

Գ.- Ընդ այնու ժամանակաւ էր ոմն Մելիք Տաթեւու ուրացող, որ յառաջն կոչիւր Դաւիթ, յետոյ ուրացեալ զՔրիստոս հանդերձ տամբն իւրով՝ կոչեցաւ Պաղեր, եւ որդիք նորա ամենեքեան եղեն Շահ Ղուլի: Սա ժողովեալ զարսն Տաթեւու առ ինքն եւ կանգնեալ անդ ամուրս, խորհէր տալ պատերազմ ընդ Դաւիթ Պէկին: Իսկ նորա լուեալ զայն ամենայն, ել վաղվաղակի ի վերայ նորա ի պատերազմ, եւ պաշարեալ զամուրս նորա՝ յետ երկուց աւուրց էառ զայն, եւ կալեալ զնա էած ի Շնհեր, եւ զամենայն ստացուածս նորա: Եւ հրամայեաց նմա զաւուրս երկոտասան, ի մէջ եկեղեցւոյն, յանդիման ամենեցուն, ասել այսպէս բարձր ձայնիւ թէ՝ Լոյսն Լուսաւորչի հաւատոյն, վա՜յ ուրացողին. եւ ապա եհատ զգլուխ նորա: Եւ ինքն եկեալ նստաւ ի Տաթեւ:

Դ.- Արդ՝ զայս ամենայն իմացեալ ամենեքեան որք բնակեալք էին ի Չաւնդուրն, զառաջինն եկն առ նա Թորոս զօրապետն, եւ ընդ նմա հնգետասան այր: Եւ ետ նմա զիշխանութիւն զօրապետութեան եւ առաքեաց զնա, եւ ընդ նմա զՊայնտուր սպարապետն ի Չաւնդուր: Յետ այնորիկ դիմեցին առ նա զօրօք իւրեանց որդիքն Մաղայ Մելիքին Ջուղայու, որ եւ կոչի հին Ջուղայ՝ ի Գողթան գաւառի, եւ որդիքն Տիլէնչի մականուանելոյն, եւ սոքա ամենեքեան գային խառնէին եւ յաւելանային ընդ զօրսն Դաւիթ Պէկին, իբր երկուս հազարս արանց զօրաւորաց: Գրեաց Դաւիթ պէկն նաեւ առ Մելիք Փարսադան եւ առ փեսայ նորա տէր Աւետիսն՝ գալ ի յօգնութիւն ինքեան: Վասն զի զայն ամենայն լուեալ եւ տեսեալ Պարսիցն, որք շուրջ էին զնոքօք կուսակալք նաեւ կուսակալն Խափանու, Խանն Պարկուշատու՝ որ կոչի Բաթալի Խան, եւ Խանն Ղարադուզ երկրին. սոքա ամենեքեան եկեալ ի միասին, ելին ի վերայ Չաւնդուր գաւառին՝ ութ եւ տասն հազարաւ, յաւուր քառասնորդաց պահոց՝ ի տօնի սրբոյ Լուսաւորչին:

Ե.- Իսկ Հայոցն յուսալով յողորմութիւնն Աստուծոյ ի գիշերի յարութեանն Քրիստոսի դիմեալ ի վերայ բանակի նոցա՝ հարին կոտորեցին զնոսա, եւ առին զբանակն, եւ զայլսն փախստականս արարին: Յետ այսորիկ եկին մելիք Փարսադան, եւ տէր Աւետն ի յողջոյն Դաւիթ Պէկին: Իսկ նորա բարկացեալ ի վերայ նոցա, եւ ասէր՝ ընդէ՞ր ոչ ելիք յօգնութիւն մեզ, եւ հրամայեաց տանիլ զնոսա ի Շնհեր, եւ անդ արկանել զնոսա ի բանտ, եւ էին նոքա զաւուրս հնգետասան ի բանտի անդ:

Զ.- Եւ դէպ եղեւ յաւուրսն յայնոսիկ, Յօհաննէս (պետն Գուգարացւոց) գալ ի կողմանս յայնոսիկ՝ յիսուն եւ վեց հազար հայագունդ զօրօք, պաշարել զանմատչելի բերդն Որոտնայ. եւ ի չկարել առնուլ զայն ի Թուրքաց, գայ ի Շնհեր եւ գտանէ անդ զտէր Աւետն եւ զաներ նորա ի կալանս. ազատէ զնոսա եւ առաքէ Դաւիթ Պէկին ի Հալիձոր: Եւ ինքն եկեալ ի Տաթեւ՝ առնու զգանձն Դաւիթ Պէկին եւ դառնայ ի տեղի իւր: Իսկ Դաւիթ Պէկին ընկալեալ զՄելիք Փարսադան՝ կացոյց զնա յիւրում կարգի զօրապետ ի վերայ երկու հարիւր վաթսուն եւ վեց զօրաց: Եւ զտէր Աւետն ի վերայ չորեքհարիւր քառասնից: Եւ զնոսա եւ զամենայն զօրս իւր կուտեալ՝ ել գնաց նա ի Ղարաչիմէն եւ բանակեցաւ անդ, եւ անտի հրեշտակս արձակեաց ի Չաւնդուր, ի Մեղրի եւ ի Կենաուզ, գալ ժողովիլ առ նա, եւ եկին հասին զօրապետքն յամենայն կողմանց:

Է.- Բայց Թորոս սպարապետն ընդդէմ եկաց նմա ի կռիւս. եւ միջնորդ մտեալ ի մէջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա: Եւ ժողովեալ զնոսա անտի՝ ել գնաց նա ի վերայ Ալամազ Ղուլին, եւ մատուցեալ պաշարեաց զամուրս նորա, եւ դժուարացաւ առնուլ զնա, զի էր բարձրաբերձ եւ անառիկ յոյժ: Եւ յետ երկուց աւուրց բախելոյն զայն, դիմեալ ի վերայ Մխիթար սպարապետն եւ տէր Աւետիսն, մտեցան ի պարիսպ անդ: Իսկ նոքա քարաձիգ եղեալ ի վերուստ անտի մերժեցին զՄխիթարն. բայց տէր Աւետիսն խաբանօք ելեալ ի բերդն՝ կալաւ զոստիկանն. եւ յայսմիկ նուագի ի չորս կողմանց զեղանիլ սկսան զօրքն Հայոց, եւ հարին կոտորեցին զզօրս ամրոցին, եւ ի նմին աւուր մեռան ի Թուրքաց չորս հազար. իսկ ի Հայոց՝ սակաւ ոմանք: Եւ անտի գնաց ի Սիսան գաւառ, եւ անդ կալեալ կոտորեաց զիշխանս Թուրքաց: Եւ եկեալ պաշարեաց զմեծագոյն եւ զանառիկ բերդն Որոտնու, եւ էառ զայն յետ չորից աւուրց, ի տօնի Ծաղկազարդին:

Ը.- Եւ եղեւ յետ այնորիկ առաքել զբազմութիւն զօրաց իւրոց ի վերայ Պարկուշատու,եւ ինքն մնաց սակաւուք ի Սիսան գաւառի: Եւ ել ի վերայ նորա Խանն Նախիջեւանու չորեքտասան հազարաւ ի պատերազմ, եւ անկան ի նմին պատերազմի ի Հայոցն իննհարիւր այր: Եւ անտի եկն Դաւիթ Պէկն ի Հալիձոր, եւ ժողովեալ զարսն տեղւոյն՝

գնաց ի Շիշկետ, եւ անդ ի չարախօսելն զՊապայ զօրա պետին՝ եհատ զգլուխ նորա: Եւ անտի գնաց ի Չաւնդուր, անդ եւս զօրաժողով լեալ, եւ առեալ ընդ իւր զզօրսն՝ գնաց ի վերայ Թուրքին, եւ հարին կոտորեցին Շահայպակլու գիւղորէսն, եւ զինչս նոցա առեալ՝ եկին ի դաշտն Կումանու:

Թ.- Եւ այր եկն առ նա, եւ ասէ. Ահա Թուրքն Խափանու, Ուրդուարու, Թավրիզու եւ Ղարատաղու քսան եւ ութն հազարաւ դիմեալ գան կամ ի Մեղրի եւ կամ ի Կենաւուզն: Իսկ նորա լուեալ զայն՝ վաղվաղակի ժողովեաց զամենայն զօրս իւր եւ եկեալ բանակեցաւ ի Կալէր. եւ ընդ այգն ընդ առաւօտն եհաս ի Լճկին, եւ սկսաւ պատերազմն. եւ իբր էանց օրն՝ թողեալ անդ զԹուրքն՝ եկն ի Փուխուրութայ սարն, եւ անտի ի Հալիձոր: Յայնժամ սկսաւ Թուրքն հարկանել զգիւղորայսն, կոտորել եւ ի գերի վարել, մինչեւ ի գալ նորա, եւ պաշարել զՄեղրի. եւ յետ հինգ աւուր պաշարմանն՝ առին զփոքրիկ թաղն: Յայնժամ հրեշտակս արձակեցին ի Կալէր, զօրապետացն, գալ օգնութիւն հասանիլ ինքեանց: Եւ ել գնաց գիշերայն Ստեփաննոս Շահում Զատայն ի Չաւնդուր, եւ ժողովեալ անտի զամենայն զօրս տեղեացն՝ յառաւօտուն պահու հասին արանցն Մեղրու, եւ հարին կոտորեցին զամենայն զբանակն Թուրքաց, եւ թափեցին ի նոցանէ զամենայն գերեալսն, եւ կալան զգլխաւորն նոցա. եւ առին զբոլոր բանակ եւ աւար բազում յոյժ: Զայս մեծ բարութիւնս արար Ստեփաննոս Վարդանես Շահումբանես, որոյ զփոխարէնն հատուսցէ նմա Աստուած: Ուստի եւ Դաւիթ Պէկն ըստ արժանեացն փառաւորեաց զնա, տալով նմա զերկիր եւ զիշխանութիւն երից Մելիքաց, որպէս զի նա միայն իշխեսցէ եւ դատեսցէ զնոսա:

Արդ՝ իբրեւ զայս ամենայն յաջողեաց նոցա Աստուած, կոչեալ Դաւթի զզօրագլուխսն իւր՝ առաքեաց զնոսա ի Ղազանկուլու սարն, ի վերայ թուրքմանաց. եւ գնացեալ անդ գիշերայն՝ անկան ի վերայ ամենայն բնակչաց երկրին, եւ կոտորեալք զնոսա՝ առին զամենայն ինչ նոցա,վեց հազար երեքհարիւր ոչխար, եւ չորս հազար հարիւր երեսուն զայլ անասունս նոցա: Եւ մինչդեռ զհետ մտանէին փախստէիցն՝ պատահեցաւ միայնակ Մխիթար հազարապետն առաջի թշնամեացն, առ որ քարաձիգ լեալ՝ կալան. իսկ նա աղաղակել սկսաւ՝ թէ Թուրքն տանին զիս: Եւ իսկոյն աճապարեալ տէր Աւետին՝ թափեաց ի ձեռաց նոցա: Եւ առեալ զամենայն զառ եւ զաւար՝ դարձան ի Հալիձոր առ Դաւիթ, որոյ տեսեալ զայն ամենայն՝ ուրախ եղեւ յոյժ: Եւ յետ տասն աւուր՝ դարձեալ առաքեաց զզօրսն ի լերինս Կասպելու, ի վերայ Թուրքմանին, որք գնացեալ հարին եւ զնոսա անդ, եւ առին զինչս նոցա եւ զանասունն 900, եւ դարձան ի Հալիձոր: Եւ յետ վեց աւուր՝ առաքեաց զնոսա ի վերայ բնակչաց գաւառին Պարկուշատու: Բայց զի Մխիթար հազարապետն խռովեալ էր ընդ տեառն իւրոյ, իբրեւ գնացեալ զօրքն հարին զբնակիչս երկրին, եւ ել Բաթալի Խանն ընդդէմ նոցա, Մխիթարն փախեաւ: Իսկ Խանն կրճատեալ կոտորեաց ի սոցանէ 200 այր, եւ կալեալ զպարոն Ստեփանն ածին կապեալս ի Պարկուշատ քաղաք: Եւ զայն լուեալ Դաւթի՝ սրտմտեցաւ յոյժ ի վերայ Մխիթարայ, եւ հրամայեաց հատանել զգլուխն, այլ միջնորդեալ ոմանց՝ դարձուցին զվճիռ մահուանն: Իսկ պարոն Ստեփանն իբրեւ ածեալ եղեւ ի Պարկուշատ՝ գտաւ անդ ոմն բարեսէր թուրք, որ գթացեալ ի նա՝ փախոյց. եւ լուեալ զայն Դաւթի՝ ուրախ եղեւ եւ հրամայեաց երկու օր հանդիսութիւնս առնել: Նաեւ որդւոյ Մելիք Փարսադանին Պալի զօրապետին գլուխն հատեալ էին, բայց ոչ զբոլորն, այլ մինչեւ ցկէս ուլանն, եւ նա այնպէս զգլուխն ի վերայ իւր կալնլով՝ եկեալ եհաս ի տուն իւր զկնի չորից աւուրց: Եւ ոչ մեռաւ, այլ կենդանի է մինչեւ ցայսօր:

Յամի Տեառն 1724 եւ ի թուոյն Հայոց ՌՃՀԳ, Ահմէտ Սուլտանն Օսմանցոց, որ բռնակալեալ ունէր ի պարսկական ծոցոյ ովկիանու մինչեւ ցեգիպտոս եւ ցԼուրիկէ եւ մինչ ցբոլոր ծովն Պոնտոսի, եւ զմեծ մասն Հայոց եւ զայլ բազում աշխարհս եւ

զթագաւորութիւնս, իբրեւ լսէր զվտարումն Պարսից արքային ի յաթոռոյն, խորհեցաւ յինքն գրաւել զտէրութիւնն զայն: Ուստի հրաման ետ իշխանի զօրուն՝ զօրաժողով լինել յամենայն աշխարհաց, եւ գալ հասանիլ ի վերայ Պարսից, եւ ունիլ զքաղաքս նոցա: Եւ նա ըստ հրամանի արքային եւ ի վերայ Պարսից անթիւ անհամար զօրօք, ի կողմանս մեծին Հայոց, որ ի վիճակին Պարսից: Եւ ուր ուրեք հասանէին՝ սատակէին զամենայն դիմակացս իւրեանց, եւ դառնային բազում աւարաւ ամենայն զօրքն ամ ըստ ամէ, մինչեւ ի լնուլ զամենայն քաղաքս եւ զգիւղս իւրեանց ի բազմութենէ աւարաց եւ գերեաց՝ ի Հայոց եւ ի Պարսից: Բայց ո՞ կարէ պատմել զաղէտս մարց եւ տղայոց ի ձեռաց անօրէն գերչաց նոցա, եւ զնոցին հարց եւ եղբարց անողորմ կոտորած: Արդ սոքա իբրեւ այսպէս զօրացան ի կողմանս յայնոսիկ, եւ առեալ զմայրաքաղաքն Երեւան՝ ի սուր սուսերի մաշեցին զամենայն բնակիչսն:

Ժ.- Ապա յամի Տեառն 172(6) եւ ի թուոյն Հայոց ՌՃՀ(Ե) դիմեցին գալ հասանիլ յաշխարհին Սիւնեաց՝ որ այժմ կոչի Խափան. յայնժամ ամենայն բնակիչք աշխարհի զատան անջատան ի Դաւիթ Պէկէն, եւ եղեւ անձնատուրք Օսմանցւոց, եւ մնաց միայն Դաւիթ տասնեւեօթն սպառազինօք ի Հալիձորոյ անապատն, եւ ընդ նմա երեք վարդապետք, երեքտասան քահանայք, զհետ գնացին նորա նաեւ տէր Աւետն եւ Մելիք Փարսադան:

ԺԱ.- Եւ ժամանակ ինչ կացեալ անդ, եւ յերեքտասաներորդ աւուր քառասնորդաց պահոց եկին հասին ի վերայ նորա Պէքիր Փաշայն եւ արապ Ալի Փաշայն, ընդ ինքեանց առեալ նաեւ զԲաթալի Խանն եւ զամենայն զԹուրքս եւ զՀայս Խափանու եւ Պարկուշատու, զՀայսն Չաւնդուրու եւ Մեղրու, զԹուրքսն Ղարաչօռլու, Փիսեանու, եւայլն, իբր վացուն հազարս սպառազինաց, եւ բանակեցան հանդէպ Հալիձորոյ: Իսկ որք ընդ Դաւթի էին հարիւր վաթսուն զպառազէն՝ եկին ի գետափն Հալու ձորոյ, եւ յիսուն մի ի նոցանէ ճակատեցան ընդդէմ բանակի նոցա. բայց յետ երկուց աւուրց՝ թուփանքաւորքն Հայոց անցին որք ընդ Օսմանցոցն էին, խրամատեալ զսուսա դիմեալ մտին ի շէնն: Յայնժամ Դաւիթ եւ որք ընդ իւրքն էին՝ դիմեալք ամրացան ի յամուրն անապատին, եւ անտի մարտ եդեալ կռուէին աւուրս հինգ, եւ անկանէին ի կողմանցն հակառակաց յաւուրն երեք հարիւր կամ չորս հարիւր մարդ: Ի սոցանէ հազիւ մի ոք: Եւ ի յաւուրն վեցերորդի, որք ի ներքս էին՝ կարգեցան կազմեցան պատրաստեցան եւ առեալ ընդ ինքեանս զԱջ սրբոյն Մինասայ՝ ելին արտաքս. իսկ որք ի ներքս մնացին եպիսկոպոսք, քահանայք եւ կուսանք ամենեքեան մտեալ յեկեղեցին՝ առ Աստուած գոչէին, եւ հնչեցուցանէին զզանգակսն. եւ ի յութերորդ ժամու աւուրն՝ սոքա յանկարծակի գազանաբար յարձակեցան ի վերայ ամենայն բանակի նոցա, յաջ եւ ահեակ կոտորելով դղրդեցին զբոլոր բանակն Թուրքաց, եւ սկսան փախուստ առնուլ ի սոցանէ, եւ զայն տեսեալ՝ ելին արտաքս նաեւ տէր Աւետիսն եւ Մխիթար զօրապետն, եւ զհետ մտեալ նոցա՝ հասանէին հարկանէին եւ ցրուէին զնոսա, մինչեւ ոչ մնալ երկու ի միասին. եւ յաւուր յայնմիկ տապաստ արկին ի նոցանէ երեք տասան հազար սպառազէն, եւ առին զբանակ նոցա, եւ հարիւր քառասուն եւ ութն դրօշակ, եւ մեռան ի սոցանէ յոյժ սակաւ ոմանք:

Ահա այսպիսի մեծամեծք են գործքն Աստուծոյ, ապրեցուցանել ի ձեռն սակաւուց՝ ի բազմութենէ բիւրաւոր հեծելոց, զի յաղթութիւն պատերազմի ի ձեռս Աստուծոյ է, եւ ում կամի՝ նմա շնորհէ. արդ՝ եթէ անհաւատից եւ բարբարոսաց շնորհէ սակաւուք յաղթել բազմաց, ապա ո¯րչափ եւս բարեպաշտ քրիստոնէից, որք հաւատով դիմեն առ նա:

Արդ՝ իբրեւ ետես Դաւիթ թէ Աստուած օգնական է իւր, խնդրէր այնուհետեւ տալ պատերազմ ընդ Օսմանցոց, եւ առաքեաց առ Խանն Տուզալի Քեզում զՄխիթար

հազարապետն եւ զտէր Աւետիսն՝ վաթսուն եւ վեց արամբ, եւ ասէ. Ե՛կ միաբանեալ տացուք պատերազմ ընդ Օսմանցոց: Եւ եկեալ գտին զխանն ի շէնն Քուրդաշեան, եւ պատմեցին նմա զբանն. բայց նա երկեաւ առնել զայն. իսկ եղբայր նորա Խանն Լեքազում ջանայր հաւանեցուցանել, եւ մինչդեռ ընդ այս վիճէին, զօրքն Օսմանցոց եկեալ լցին զդաշտն Կեչեւանու: Եւ ասեն Մխիթարն եւ տէր Աւետն ցխանն. Դիմեսցուք ի վերայ նոցա: Բայց նա երկեաւ, եւ ոչ կամեցաւ գալ. յայնժամ սոքա վաթսուն եւ վեց արամբն սակաւ ինչ պատահեալ նոցա՝ անցին գնացին, եւ զօրքն Օսմանցոց մտին ի Մեղրի, քսան եւ երկու հազար վառեալք: Եւ իբրեւ ընդ երեկս եղեւ՝ Մխիթարն եւ տէր Աւետն չորս արամբ եկին ի յայգեստանս Մեղրու եւ ժողովեցին զամենայն փախստեայսն Մեղրացոց անդէն. Խանն եւս առաքեաց յիսուն վառեալ, եւ զիւրեանց զօրսն եւս եդին ի դարանի ի գլուխն Մեղրայ, եւ ինքեանք սակաւուք ի գիշերի մտին ի Մեղրի. եւ զօրացն պատուէր տուեալ էր նոցա, զի ընդ լուսանալն՝ դիմեսցեն ի քաղաք անդր, եւ իբրեւ առաւօտ եղեւ, իւրեանց զօրքն ոչ հասին, բայց Օսմանցոցն իմացեալ զայն ամենայն, հեծան պատրաստեցան, եւ սկսան մեկնիլ ի քաղաքէն. եւ Մխիթարն, տէր Աւետն, եւ որք ընդ նոսա՝ սկսան ի ներքս հարկանել զվիրաւորս ի յՕսմանցոց, եւ հարին սատակեցին զհարկահանն: Եւ յայսմ վայրի որ ի ներքս, որ արտաքս ի դարանին, հասանէին հարկանէին զՏաճիկսն եւ վանէին: Բայց զի զօրքն Հայոց, որոց սպասէին, ոչ ժամանեցին, ասեն ցխանն. Ե՛կ ընդ մեզ, գնացեալ առցուք ի յՈւզունպատ զանցս նոցա: Ի յայն բան հասին զօրքն Օսմանցոց, եւ Խանն փախեաւ, եւ սոքա կալան զանցս Օսմանցոց, եւ նոքա նեղեալ ի յԵրասխն դիմեցին՝ անցանել, եւ սոցա ի վերայ հասեալ՝ զբազումս ի գետն հեղձին եւ զբազումս առ ետեղ սատակեցին: Եւ անտի դարձեալ գան ի Մեղրի, եւ գտանեն անդ զանհամար կառափս Թուրքաց, եւ զանթիւ ինչս նոցա՝ ձիս, ջորիս, իբր չորս հարիւր տաղանդոյ ինչս: Զբեռն հարկահանին բացին եւ գտին անդ երեսուն եւ երկու հազար թուղթս հարկաց: Եւ զԴաշդաց Նորվէլն սպանին վասն ուրանալոյն զՔրիստոս: Ապա յետ այսորիկ իբրեւ ժամանակ ինչ էանց, եկն եւ եհաս ասպատակիչ Փաշայն, եւ բանակեցաւ ի Բեղ գեղն, մի շաբաթ, եւ զոչ ինչ կարաց առնել: Եւ սոքա ի գիշերի միում հասին ի վերայ նոցա, հարին կոտորեցին եւ զՓաշայն փախստական արարին:

Յետ այսորիկ ութն հարիւր օսմանցի եկին ի Պարկուշատ, առ ի գնալ ի Տաթեւ: Զայն լուեալ սոցա՝ գիշերայն գնացեալ բանակեցան ի լեառն, որ կոչի Օքուզեարաթ, եւ կալան զճանապարհս նոցա, եւ ի յառաւօտուն պահու,իբրեւ հասին անդ, պատահեալ նոցա՝ առին զամենայն ինչս նոցա եւ սպանին ի նոցանէ իբր երեսուն եւ վեց սպառազէն, եւ զեօթն այր եւս գերեալ բերին ի Հալիձոր: Ապա միւս այլ եւս զօր եկն Օսմանցոց, եւ բանակեցաւ ի գեօղ մի Թուրքաց, մերձ ի Մանլեւ, զնոսա եւս ի գիշերի ի վերայ հասեալ կոտորեցին, եւ միայն զերկուս ի նոցանէ կենդանի բերին ի Հալիձոր:

ԺԲ.- Արդ՝ իբրեւ ետես Դաւիթ Պէկն յամենայն ուրեք զթշնամիսն իւր առաջի իւր վանեալս, առաքեաց Շահ Թամազին երկուս բեռինս գլխովք սպանեցելոց: Իսկ նա եւս առաքեաց սմա մի նժոյգ ձի, մի խաչալամ եւ իւրաքանչիւր զօրապետացն մի մի վերարկու, եւ զիշխանութիւն հատանելոյ զդրամ: Գրեաց նաեւ զհրովարտակ եւ ասէ. Որքան Խանք գոն ի կողմանսդ յայդոսիկ՝ գլխաւորն լիցի Դաւիթ Պէկն, եւ գնացեալ ի բաց հանցէ զՕսմանցին յերկրէն իւրմէ: Յայնժամ եկեալ կալաւ զՄեղրի, եւ առեալ զզօրսն Մեղրու եւ Չաւնդրու՝ գնացեալ բանակեցաւ ի շէնն Կէչիվանու, եւ առաքեաց զզօրապետսն ի վերայ Ուրդովարու: Եւ սոքա գնացեալ հասին ի վերայ քաղաքին, ի ժամ գիշերոյ, եւ հարին ի նոցանէ իբր երեք հարիւր այր. եւ մնացեալքն փախեան եւ գնացին, բանակ առեալ բանակեցան արտաքոյ քաղաքին. եւ սոցա առեալ զաւարն եւ արկին սեղանս՝ զի կերիցեն եւ արբցեն: Յայնժամ վերահասեալ Դաւթի բարկացաւ ի վերայ նոցա եւ ասէ. Օսմանցին բանակ առեալ բանակի անդէն, եւ դուք նստեալ ուտէք

եւ ըմպէք: Եւ նոցա թողեալ զուտելն՝ դիմեցին ի վերայ Օսմանցոցն: Իսկ նոքա զառաջինն իբրեւ տեսին, գիտացին թէ զօրն Պարսից է եւ յարձակեցան ի վերայ սոցա. եւ իբրեւ զփորձ առին եւ գիտացին թէ այն է զօրն Դաւիթ Պէկին, փախեան եւ եկին սոքա ի Դաշտուն, եւ արք տեղւոյն այնորիկ փախուցեալ անկան Ագուլէս քաղաք Հայոց: Իսկ տէր Աւետիսն եւ Մխիթար սպարապետն հարեալ եւ փախուցեալ զՕսմանցին, առին ի նոցանէ զբազում ջոկս ձիոց եւ ջորեաց: Եւ անտի եկին Մխիթարն եւ տէր Աւետիսն ի յԱգուլէս, իսկ արքն որք պահէին զմեծ դուռն քաղաքին, իբրեւ տեսին զնոսա՝ փախեան. եւ սոցա գնացեալ ի վաճառատեղն քաղաքին՝ գտին զհարկահանն Օսմանցոց փախուցեալ, եւ գնացեալ անտի բանակեցան ի վանս սրբոյն Թովմայի առաքելոյ, եւ անտի տեսին արտաքս ամբոխ շփոթի. եւ ձի կալեալ երկու ոմանք ի նոցանէ եկին արտաքս, եւ գիտացին զի ոմն ի Թուրքաց յափշտակեալ զոմն գերի վարէր, եւ պնդեցան զհետ նորա, եւ նորա թողեալ զգերեալն՝ փախեաւ: Արդ՝ սակաւ ինչ կացեալ անդ, տեսին զի Դաւիթ Պէկն եւս եմուտ յԱգուլէս, եւ եկին առ նա. եւ նա իւրաքանչիւրոցն զգեցոյց զմի մի պատմուճան. եւ վերստին դարձան բանակեցան ի սուրբն Թովմաս. իսկ արք քաղաքին եկեալ համբուրեցին ամենեքեան զձեռն Դաւիթ Պէկին՝ ըստ սովորութեան նոցա: Եւ իբրեւ եկն մելիք Մոսին՝ որ տիրէր ի վերայ քաղաքին, եւ յանդիման եղեւ նմա, ասէ Դաւիթ ցարս իւր. Հատէք զգլուխ դորա ի գիշերիս յայսմիկ, զի այր նենգաւոր է դա: Բայց մելիք Փարսադան արգել զայն, եւ ասէ՝ Ոչ է այնպիսի ոք սա: Եւ մնացեալ սոցա ի քաղաքի անդ զաւուրս տասն, եւ յայսմիկ միջոցի Օսմանցին երիցս դիմեաց ի վերայ Դաւթի, եւ երիցս խորտակեցաւ ի յանյաղթելի քաջ զօրաց սորա: Ապա յետ այսորիկ արքայն Պարսից Շահ Թամաս առաքեաց յօգնութիւն Դաւթի զերիս Խանս, եւ վերստին դիմեաց Օսմանցին եւ խորտակեցաւ ի սոցանէ: Սակայն իշխանքն Ագուլէսի ծածկապէս դաշնադիր էին ընդ Օսմանցոց, եւ սոքա ոչ գիտէին. եւ յետ երկուց աւուրց՝ եկին հասին բազմութիւն զօրացն Օսմանցոց ի դաշտն Մարադու, եւ բաժանեցան յերիս առաջս: Իսկ որք ընդ Դաւթի էին՝ նոքա եւս բաժանեցան յերիս առաջս, Խանքն Պարսից ի մի կողմն, տէր Աւետիսն եւ որք ընդ նմա էին՝ ի միւս կողմն, այսինքն՝ ի կողմն Երասխու, եւ մնացեալ զօրքն Հայոց ի մէջ երկուցն: Արդ իբրեւ խմբեցան ի պատերազմ, Խանքն Պարսից փախեան յերեսաց Օսմանցոց, բայց զօրքն Հայոց պինդ կացին հարին եւ վանեցին զՕսմանցին, եւ իբրեւ փախստականս արարին զնոսա, եւ ապա պնդեցան զկնի Խանիցն (մինչդեռ փախստեայ երթային նոքա ի Թավրէզ), հասին նոցա եւ դարձուցին զամենայն զօրս նոցա, եւ բերին ի յԱգուլէս. բայց երկու Խանքն փախեան: Իսկ սոցա հասեալ կալան զերկուս տիկնայս նոցա, հանդերձ քսան եւ երկու աղախնեօք եւ ծառայիւք նոցա, եւ առաքեցին զնոսա ի Հալիձոր: Արդ՝ յետ այսորիկ իբրեւ երկու աւուրք ի վերայ անցին, արքն Ագուլէսի եւ Մելիք Մոսին զդաւաճանութիւնս իւրեանց յայտ արարեալ՝ գրոհ տուին ի մէջ քաղաքին եւ արձակել սկսան ի վերայ զօրացն Դաւթի թօփս: Իսկ նոցա խնայեալ ի նոսա (վասն զի ամենայն քաղաքացիքն էին հայ, եւ ոչ ոք այլազգի գոյր անդ), խուսափեցին ելին արտաքս քան զքաղաքն, եւ մինչդեռ ի ներքս սոքա պաշարեցեալ էին, ասէ Մելիք Փարսադան ցզօրսն. Մի՛ ինչ արձակէք հրացանս, զի ահա քաղաքապետն ելանէ արտաքս: Եւ իբրեւ ել քաղաքապետն, այսինքն՝ Մելիք Մոսին արտաքս, սոքա հարեալ սպանին զնա թօփով: Եւ անտի չուեցին գնացին ի գիւղ մի Թուրքաց, ուր էին հազար երեք հարիւր ոչխար սպանդանոցի Ագուլեցոց. զամենեսին զնոսին ածին ի Մեղրի: Եւ յետ երկուց աւուրց՝ զօրականքն Դաւթի վերստին եկին յԱգուլէս, եւ հարին որ ինչ էր արտաքոյ քաղաքին, եւ գնացին ի Մեղրի, եւ անտի անցին գնացին ի Հալիձոր, եւ բանակեցան անդ:

Արդ՝ իբրեւ եկին ի Հալիձոր, առաքեաց Դաւիթ Պէկն զտէր Աւետիսն առ զօրականսն, որք էին ի Չաւնդուր. իսկ նոքա մերժեցին զԴաւիթ եւ ոչ լուան նմա: Եւ նորա եկեալ ծանոյց Դաւթի զապստամբիլն նոցա ի նմանէ, եւ թէ ո՛րպէս կացուցեալք են ի վերայ

ինքեանց զկառավարս Օսմանցոց: Յայնժամ հրամայեաց Դաւիթ չորեքտասան զօրագլխացն իւրոց երթալ կալնուլ եւ կապեալս ածել զնոսա առ ինքն: Եւ ելին կազմեցան պատրաստեցան, ձի հեծան եւ գնացեալ հարին եւ կալան զզօրականս եւ զՕսմանցի ոստիկան կառավարն նոցա, եւ ածին ի Հալիձոր առ Դաւիթ. եւ նոքա մատուցեալ առաջի նորա՝ երդմնի եղեն նմա թէ այսմհետէ քեզ հնազանդիմք յաւիտեան: Եւ նորա հաւատացեալ նոցա՝ զերկու զօրականս առ ինքն եթող, եւ զայլսն ետ ի ձեռս տէր Աւետին, զի ի ներքոյ իշխանութեան նորա լինիցին: Եւ նորա առեալ տարաւ զնոսա ի Չաւնդուրն եւ արձակեաց զնոսա ի տունս իւրեանց:

Եւ յետ այսորիկ իբրեւ չորք աւուրք ի վերայ անցին, ելին Բաթալի Խանն, եւ զօրքն Օսմանցոց, եւ հարին զերիս գիւղս Հայոց ի գիշերի, եւ կալեալ զերիս զօրապետս՝ ածին ի Պարկուշատ. եւ յետ երկուց աւուրց, իբրեւ լուաւ տէր Աւետիսն՝ ժողովեաց զզօրսն իւր, եւ գնացեալ ի գիշերի եհար զնոսա, եւ կալաւ զերկու թուրք զօրականսն, եւ զամենայն ինչս նոցա էած ի Չաւնդուր:

ԺԳ.- Եւ ի ժամանակի յայսմիկ մեռաւ Դաւիթ Պէկն խաղաղութեամբ ի տան իւրում, յամի Տեառն 17(28) եւ ի թուին Հայոց ՌՃ(ՀԷ) ի յամսեանն :

ԺԴ.- Արդ՝ իբրեւ վախճանեցաւ Դաւիթ Պէկն, զօրականքն ամենեքեան միաբանեալք կացուցին ի վերայ ինքեանց իշխան զՄխիթար զօրագլուխն: Բայց զկնի միոյ տարւոյ, վասն զի զօրականք միմիանցն ոչ հպատակեցան, ուստի Օսմանցին եկեալ էառ զբերդն Դաւթի, եւ գերի վարեցին զամենայն բնակիչսն նորա. իսկ Մխիթարն փախուցեալ ի նոցանէ՝ գնաց վերստին զօրս գումարեալ ի Հայոց եւ Թուրքաց, վերստին խորտակեաց զՕսմանցին, եւ դարձոյց յետս զքաղաքսն եւ զամուրս ի նոցանէ: Էառ եւ զՈւրդուար քաղաքն եւ կոտորեաց զամենայն որ ինչ էր ի նմա, եւ էառ զաւար բազում յոյժ, եւ զհարիւր վաթսուն բեռինս ուղտուց: Եւ ինքն դարձ արարեալ անտի, եկեալ ժամանակ ինչ բնակեցաւ ի յամուրն Խնձորէկս. եւ անդ իւրոց զօրացն հարեալ թոփով սպանին. եւ վաղվաղակի Հայոցն հատեալ զգլուխ նորա՝ տարին առ Փաշայն Թավրիզու. եւ նա ըստ արժանեացն հատոյց նոցա, հատանելով զգլուխ անզգամացն, եւ ասէ. Զիա՞րդ իշխեցիք զայդպիսի քաջ այր սպանանել ի զուր տարապարտուց: Եւ տէր Աւետիսն յայնմիկ ժամանակի փախուցեալ գայ ի Գաղատիա(յ), եւ անտի դիմէ առ Սրբազան Հայրապետն Հռօմայ եւ առնու զներումն:

Այսոքիկ էին զօրավարք եւ զօրապետքն Դաւիթ Պէկին, մինչ էրն ի Շնհեր. Մխիթարն, մեծ Կորկին, վրացի Յօհաննէսն, Բանդուր Զաքարիա իշխանն, փոքր Կորկին, Աւղանտել իշխանն Պայինտուր իշխանն Վրացի (այդ սոքա Վրացի ասին, ըստ որում էին յերկրէն Վրաց, այլ ոչ եթէ էին ի Վրաց ազգէն, վասն զի Դաւիթ եւ ամենայն զօրավարք եւ զօրքն իւր էին ի յազգէ Հայոց). դարձեալ Ծատուրն, Ղարակեօզն, Թաթէոսն, Եղիազարն, Յարութիւնն եւ այլն. այսքան զօրօք :

Որք ի Շնհեր բնակէին քաջ զօրավարքն Դաւթի, էին այսոքիկ. Պուան զօրապետն, Պակի զօրապետն, Մինասն, Ստեփաննոսն, եւ ընդ նոսա 550 զօր:

Որք ի Տաթեւ՝ էին այսոքիկ. Ղիչին, Այտին, Եսային, Տիրացուն, Սիմէոնն, Ապկարն, եւ ընդ նոսա 400 զօր:

Որք ի Չաւնդուր գաւառին՝ էին այսոքիկ. Թորոսն, Վարդանն, Մարսաթան, Նուպարն, Թովմասն, Թուրինջն, Յօհաննէսն, եւ ընդ նոսա 2000 զօր:

Եւ ի Կալեր էր Պապ զօրագլուխն, եւ ընդ նմա 700 զօր: Իսկ Ստեփաննոս Վարդանէսեան, որ ի տանէն Շահումեան, էր սպարապետ եւ տեղակալն Պապայ, եւ էր սիրելի յաչս Դաւթի, վասն իւրոյ քաջութեան եւ ազնուականութեանն. ուստի ետ նմա յետոյ նաեւ զիշխանութիւն եւ զկալուածս երից Մելիքաց:

Եւ ի Մեղրի էին այսոքիկ զօրավարք. այսինքն՝ Կոստանդին, Յօհաննէսն, Սարին, Առաքելն, եւ ընդ նոսա 400 զօր: Սոքա զդէմ կալան ութուտասան հազար զօրացն ի յամուր աւանն Մեղրեայ, եւ ի գիշերի միում սակաւուք ի վերայ յարձակեցան ութուտասան հազարացն, եւ ետուն նոցա զմեծամեծ հարուածս:

Յետ այսորիկ որդիքն Մաղաջուղին եւ Տիլէնչի մականուանելոյն էին, չորեք հարիւր արամբք:

Զօրավարն Սիսանայ՝ հինգ հարիւրով:

Մելիք Ղուչուն՝ երկու հարիւրով:

Աւշար երէցն,որ եւ կոչի տէր Գասպար, յերկերիւր յիսնաւ:

Ատոմ զօրավարն Պաղաբերդու՝ հարիւր յիսնաւ:

Ղազար զօրավարն Կուլաբերդին՝ հարիւր տասամբ:

Սարգիս զօրավարն Շիվանու ձորոյն՝ երկերիւր յիսնաւ:

Մելիք Փարսադան ի Հալի ձոր երկրին՝ երկերիւր յիսնաւ:

Եւ տէր Աւետիսն ի նոյն Հալի ձոր՝ չորեք հարիւր վաթսուն եւ ութն արամբ:

Այս տէր Աւետիս արար զբազում մեծամեծ քաջութիւնս,որպէս եւ ի պատմութեանս իսկ տեսանի. զի էր կարի քաջ եւ արիասիրտ եւ զօրաւոր յոյժ՝ բանիւք եւ գործովք. եւ վասն այսորիկ նա յորժէ հետէ հեռացեալ ի հայրենի երկրէն պանդխտեցաւ ի Գաղատիայ, բազումք յորդորէին զնա ի հայրենի նորին գաւառէ՝ անդրէն դառնալ առ նոսա եւ պաշտպանել զերկիրն զայն. բայց նա հրաժարէր յաղագս պատուոյ իւրոյ քահանայական կարգին, որպէս եւ ոմն յարգելի երիցանց անտի գրեաց առ նա զայս ոտանաւոր առ նոյն յորդոր:

Ի նուազիլ Հայոց ազգի,

Ի դառն եւ նեղ ժամանակի,

Յաղթող զօրեղ երեւեցար,

Քաջ զինաւոր տէր Աւետիս:

Սարսին ի քէն ազգն Տաճկաց,

Չի յաղթեցեր նոցին զօրաց.

Զարքայական զէնն Քրիստոս,

Տէր Աւետիս, քեզ պարգեւեաց:

Արիական զօրօք քոյին,

Յաղթեցեր չար Գրիգորին,

Չի ուրացաւ ըզՔրիստոս,

Դու կտրեցեր գլուխ նորին:

Հասեր արագ բերդն Մեղրին,

Սատակեցեր ըզԽարաճին.

Երեսն հազար թուղթ Խարաճին

Այրեցեր ի մէջ կրակին:

Ազնիւ զօրօք քաջ եւ ընտիր,

Ագուլեաց դաշտն ճեպէիր.

Անարգողաց սրբոյ Խաչին,

Տէր Աւետիս վրէժխնդիր:

Կրկին խնդրեմք արիանալ,

Պալի Պէկին զինուորանալ.

Հայոց ազգին թեւ եւ թիկունք,

Տէր Աւետիս, բարեաւ երթաս:

Էրէցս ապիկար անարժան,

Խնդրեմք սրբոցն համագամայն.

Խաչեալ Աստուած, Տէր իմ Յիսուս,

Տէր Աւետիս քեզ պահապան:

(Բ օրինակ)

Ա

Թէ ո՞րպէս եւ վասն է՞ր եղեւ մուտն Դաւթի Պէկին ի Ղափան, եւ թէ զի՞արդ ելին միացան ընդ նմա բնակիչք գաւառին եւ ընդդէմ դարձան Թուրքաց:

Ի ժամանակին՝ յորժամ զօրացան ազգն Աղուանից Թուրքաց, ի կողմանս Հնդկաց՝ ի Ղանտահար գաւառին, եւ յարձակեցան յաշխարհին Պարսից՝ ասպատակաւ աւար հարկանել, մինչեւ ի գալ պաշարել նոցա եւ առնուլ զՍպահան քաղաք եւ սատակել զՇահ Հիւսէին արքայն Պարսից, որ եղեւ յամի Տեառն 1721, եւ ի թուին Հայոց ՌՃՀ:

Ի յայս եւ ի սոյն ժամանակի, ի հիւսիսոյ Հայոց՝ Լակզի Թաթարքն ի կողմանս Հայոց եւ Աղուանից արշաւեցին, եւ զգիւղորէսն Գանջու եւ Շամախու ասպատակեալ աւար առին, եւ զԱգուլեցին ի Մուսապէկեան տոհմէ զիշխանն Շամախու սպանին, եւ զամենայն զօրաւոր դիմակացսն սատակեցին, եւ ժողովուրդս երկրին եւ զկանայս եւ զմանկունս գերի վարեցին, զորոց չունիմք յայսմ վայրի մի ըստ միոջէ պատմել:

Եւ կամ թէ զի՞արդ զայսչափ չարիս տեսեալ Հայոց բնակչացն Գուգարացւոց եւ Ուտացւոց՝ ընդդէմ ելին նոցա ի բաց վանել, գունդ կազմեցին, զէն զգեցան, պատրաստեցան ի պատերազմ, ճակատ կազմեցին առ Թարթար գետովն, ընդդէմ ամենայն յարձակելոցն յասպատակութիւն երկրին իւրեանց. որք եւ զանուն առին այսու եւ կոչեցան մեծ Սղնախ մինչեւ ցայսօր:

Եւ թէ ո՞րպէս հարին վանեցին թէ զԼազկին, թէ զՊարսիկն եւ թէ զՕսմանցին՝ ոչ ունիմք գրել. այլ միայն զխմբելոյն Հայոց յեօթնաբերդեան գաւառին Ղափանու եղելոցն ձեռն արկանեմք պատմել:

Յամին հազարերորդի հարիւրերորդի եօթանասներորդի եզերորդի հայկազեանս թուականի, յորժամ լուան բնակիչք եօթնաբերդեան գաւառի Ղափանու զասպատակն եւ զաւերումն Գանջու եւ Շամախու, Հայք եւ Պարսիկք առ հասարակ խռովեցան, եւ զահի հարեալ սասանեալ տագնապէին, եւ իբրեւ ամիսս երկու կամ երեք երթեւեկս առ միմեանս առնել ի միմեանց կասկածէին. զի զանձինս իւրեանց առ հասարակ ի խնամոց հանրական ընտանի խնամակալութեան լքեալս տեսանէին. վասն այսօրիկ քաղաք ի քաղաքէ, ազգ յազգէ, եւ իշխան յիշխանէ կասկածանս թշնամութեան կրեալ տագնապէին: Ահա զսոյնպիսի աղէտս չարեաց եւ սոքա կրէին:

Արդ՝ ի սոյնպիսի աւուրս դառնութեան սասանութեան, ոմն Ստեփանոս անուն,ի Հայոց ազգէ, Վանքեցի, ի կողմանցն Կալերու, խորհուրդ ի մտի դնէր՝ անցանել ի Սիսան գաւառ, եւ գնալ հասանիլ յաշխարհին Վրաց, ի քաղաքն Մցխիթ, առ Շահնաւուզ իշխանաց իշխանն Վրաց, եւ խնդրել ի նմանէ զայր մի տալ Ղափանու ի զօրագլուխ, եւ հրաման տալ նմա զօրաժողով լինելոյ եւ զերկիրն ի թշնամեաց պահելոյ. զի զայս ոչ ոք ի սոսկականացն իւրովի առնել համարձակէր. ապա եթէ ոք առնէր, ժողովուրդն զնա իբրեւ ապստամբեալ ի տէրութենէ՝ ի բաց մերժէր: Այլ իշխանն Վրաց մեծ էր, եւ զայսպիսի զօրագլուխ կացուցանել նմա անկ էր: Իսկ թէ որով մարթասցի զհայցուածն

իւր առաջի իշխանին արժանաւոր ցուցանել, խորհեցաւ սուտ գիրս յանուն յիսուն արանց տանուտերանց Ղափանու յօրինել, եւ ըստ նմանութեան իւրաքանչիւր կնքոց նոցա զկնիքս քանդակել, եւ զայն գիր նոքօք կնքեալ հաստատել: Եւ օրինակ հայցուածոց հրովարտակին այս ինչ էր. «Տուր մեզ, տէր, զայր մի՝ լինիլ մեզ զօրապետ, զի հրամանաւդ լիցի մեզ այս օրինաւոր, եւ մեք զզօրսն հոգամք պատրաստել, եւ նոքօք զգաւառն մեր ի թշնամեաց աներկեւան առնելէ:

Ել գնաց Ստեփաննոս,եւ եհաս ի Մծխիթ քաղաք, յանդիման եղեւ իշխանին Վրաց, եւ գոյժ տուեալ նմա յաղագս նախայիշատակեալ քաղաքացն, պատմեաց նմա եւ զամենայն վտանգս եւ զխռովութիւնս, զահ եւ զերկիւղ ժողովրդեանն Ղափանու,եւ մատոյց նմա զհրովարտակն՝ զոր արարեալ էր յանուն տանուտերանցն: Հաճոյ թուեցաւ իշխանին հայցուածն, զոր յանուն նոցա հայցէր. եւ կոչեալ զԴաւիթ Պէկն Մծխիթացի, ի հայկազեանս տոհմէ, ետ նմա զիշխանութիւն երթալ յաշխարհն Սիւնեաց, որ այժմ կոչի Ղափան, զօրաժողով լինել անդ, եւ պահել զերկիրն Հայոց: Ել նա յերեսաց իշխանին Վրաց, եւ եկն էհաս յաշխարհն Սիւնեաց յամի Տեառն 1722 եւ ի թուին Հայոց Ռ. Ճ. Հ. Ա. եւ բանակեցաւ ի սահմանս Սիսան գաւառին, ի գեղեցիկ դաշտավայրն յայն երեքգագաթեան, որ ի յայլասեռից կոչի Իւչթէփէ:

Եւ ինքն Դաւիթ ազնուական էր, բարեպաշտ, արդարակորով, արիասիրտ, երկայնամիտ խորհրդով, զօրաւոր բանիւք եւ գործովք, տեղեակ գրոց, նախանձայոյզ բարեաց ազգի, եւ վրէժխնդիր վնասակարաց նորա, սոյնպէս եւ ամենայն հետեւողք իւր.զի իբրեւ ելանէր նա յերկրէն Վրաց, առ նա ժողովէին ամենայն ազգ զօրութեանց յամենայն կողմանց գաւառին, որք լսէին զնմանէ, արք իբրեւ չորեք հարիւրք, որք նեղեալք եւ տառապեալք էին ի դառն ծառայութենէ այլազգեաց, արք՝ որք զանձինս իւրեանց եդեալք էին առ ի ազատ լինելոյ ի լծոյ ծառայութեանն այլազգեաց, արք՝ որոց մինն հալածէր զհազարս, եւ երկուքն՝ զբիւրս:

Արդ՝ զառաջինն հարկանելով էհար Դաւիթ զՂարաչօղլու կոչեցեալ Թուրքն ի յՈւչթէփէն: Եւ ապա անտի եկեալ բնակեցաւ ի յամուրն որ կոչի Շնհեր, եւ կոչեալ առ ինքն զառաջնորդն Տաթեւու՝ պատմեաց նմա թէ յինչ բանս, յինչ խորհուրդս եկեալ է, եւ ասէ. Ջնջելով ջնջեցից զամենայն այլազգիս յերկրէ աստի յայսմանէ. եւ ժողովեաց առ ինքն զարսն Շնհերու, եւ էհար ասպատակեաց զգիւղորէսն Թուրքաց եւ ժառանգեաց զստացուածս նոցա:

Իբրեւ զայն տեսանէին երեսուն եւ երկու Ճիւանշիր կոչեցեալ ցեղն Թուրքաց, ի միասին գային, ժողովէին, գունդ կազմէին, եւ դիմէին ի վերայ Դաւիթ Պէկին: Եւ նա ել ընդ առաջ նոցա ի յՈւչթէփէն,եւ ետես ի հեռուստ զզօրսն թշնամեաց՝ զի էին իբրեւ վեշտասան հազար: Էառ ընդ իւր իբրեւ զչորեքհարիւր ընտիր զօրս, ի վերայ յարձակեցաւ, յաջ եւ ահեակ կոտորելով խրամատեաց զզօրս նոցա. բայց պատերազմն ոչ շուտով վճարեցաւ, այլ տեւեաց իբր զաւուրս երկուս կամ երիս. եւ յետ երրորդ աւուր՝ ապա ի սպառ էհար եւ վանեաց զնոսա, յուսալով յողորմութիւնն Աստուծոյ, եւ էառ զամենայն ինչս նոցա՝ զզէն, զսուր, զերիվար եւ զամենայն աղխս նոցա:

Յետ այսորիկ առաքեաց նա զՄխիթար սպարապետն իւր ի շէնն որ կոչի Քուրթլար, եւ էհար զայն, եւ էառ զամենայն ստացուածս նոցա:

Արդ՝ լուր եղեւ ամենայն բնակչացն Ղափանու, թէ Դաւիթ Պէկն եկեալ հասեալ է ի թիկունս Հայոց մեծաւ քաջութեամբ, եւ հասանէին առ նա յամենայն կողմանց. զառաջինն դիմէր գալ առ նա Թորոս՝ սակաւ արամբ, եւ առնոյր ի նմանէ զիշխանութիւն

զօրապետութեան, եւ դառնայր ի Չաւնդուր՝ յերկիրն իւր, ընդ իւր առեալ նաեւ զՊայնտուր զօրավարն Դաւթի:

Յետ այսորիկ գային առ նա զօրօք իւրեանց որդիքն Մաղայ մելիքին Ճիւղայու, որ եւ կոչի հին Ճիւղայ՝ ի Գողթան գաւառին, եւ որդիքն Տիլէնչի մականուանելոյն. եւ սոքա ամենեքեան գային, խառնէին եւ յաւելանային ընդ զօրսն Դաւթի՝ իբրեւ երկուս հազարս արանց զօրաւորաց:

Ընդ այսու ժամանակաւ մելիք ոմն Տաթեւու էր ուրացող, որ յառաջն կոչիւր Դաւիթ, բայց յետոյ անօրինեալ ի հաւատս իւր, ինքն եւ ամենայն տուն իւր, կոչեցաւ անուն Պաղրի, եւ որդիք նորա ամենեքեան եղեն Շահ Ղուլի: Սա իբրեւ զգալն Դաւթի լսէր, զարսն Տաթեւու առ ինքն ժողովէր, ամուրս կանգնէր եւ խորհէր տալ պատերազմ ընդ Դաւթի Պէկին: Հապա եւ Դաւիթ Պէկն զզօրսն ժողովէր, գունդ կազմէր, գայր հասանէր ի վերայ նորա, զամուրսն պաշարէր, եւ յետ երկուց աւուրց զայն զբռամբ ածէր, եւ զնա եւ զամենայն ինչս նորա կալեալ ածէր ի Շնհեր, եւ անդ հրամայէր նմա զաւուրս երկոտասան, ի մէջ եկեղեցւոյն, յանդիման ամենեցուն ասել բարձր ձայնիւ զառածս զայս առակաց՝ թէ «Լոյսն Լուսաւորչի հաւատոյն, վայ ուրացողինե. եւ ապա հատանէ զգլուխ նորա. եւ ինքն գայ բնակի ի Տաթեւ:

Ապա հրեշտակս առաքեաց ի Հալիձոր առ տէր Աւետիսն, եւ առ մելիք Փարսադան աներ նորա, եւ ասէ. Եկայք մի բանեցարուք ընդ մեզ, զի ի բաց հանցուք զԹուրքս բնակիչս ի միջոյ. եւ նոքա ոչ եկին: Եւ յամին երկրորդի, յետ գալստեան Դաւթի ի Ղափան, եւ յաւուրս քառասնորդաց պահուց՝ ի տօնի սրբոյ Լուսաւորչին, ել ի վերայ Չավունդուր երկրին կուսակալն Ղափանու, Փաթալի սուլտանն, եւ ընդ նմա խանն Սեաւ լերին՝ ութ եւ տասն հազարաւ. իսկ զօրքն Հայոց, որք դարան մտեալ էին նոցա, ի տօնի Յարութեանն Քրիստոսի, գիշերայն զԱստուած յօգնութիւն ինքեանց կոչեցին, յանկարծակի զաղաղակ բարձին, ի վերայ յարձակեցան, հարին կոտորեցին զբազումս ի նոցանէ, եւ զայլս ի փախուստ դարձուցին:

Ապա յետ այսորիկ եկին մելիք Փարսադան եւ տէր Աւետիսն յողջոյն Դաւթի. իսկ նորա բարկացեալ ի վերայ նոցա, ասէ. Կոչեցի զձեզ, եւ ընդէ՞ր ոչ ելիք յօգնութիւն մեզ. եւ հրամայեաց տանիլ զնոսա ի Շնհեր, եւ անդ արկանել զնոսա ի բանտ. եւ էին նոքա զաւուրս երկոտասան ի բանտի անդ:

Եւ դէպ եղեւ յաւուրսն յայնոսիկ Յոհաննէս պետն Գուգարացւոց գալ ի կողմանս յայնոսիկ, յիսուն եւ վեց հազար հայագունդ զօրօք, եւ պաշարեալ զանմատչելի բերդն Որոտնայ. եւ ի չկարելն առնուլ զայն ի Թուրքաց, գայ ի Շնհեր, եւ գտանէ անդ զտէր Աւետիսն եւ զաներ նորա ի կալանս. ազատէ զնոսա եւ առաքէ առ Դաւիթ Պէկն ի Հալի ձոր. եւ ինքն ի Տաթեւ երթայ, գտանէ զդարձն Դաւիթ Պէկին, եւ առեալ զայն՝ դառնայ ի տեղի իւր: Իսկ Դաւիթ Պէկն ընկալեալ զմելիք Փարսադայն՝ կացուցանէ զնա յիւրում կարգի զօրապետութեան, ի վերայ երկու հարիւր վաթսուն եւ վեց զօրաց, եւ զտէր Աւետիսն՝ ի վերայ չորեք հարիւր քառասնից:

Յետ այսորիկ իբրեւ լսէր Դաւիթ, թէ զօրաժողով է Ասլամաս Ղուլին ի կողմանս Փուխուրութայ լերին, ի բերդն Ձեւու, վաղվաղակի զօրսն գումարէր եւ գայր բնակէր ի Ղարաչիմէն, եւ անտի հրեշտակս առաքէր ի Չաւնդուր, ի Կալեր, ի Կենաուզն եւ ի Մեղրի, զօրավարացն՝ գալ հասանիլ անդ. եւ եկին հասին վաղվաղակի:

Բայց Թորոս զօրագլուխն ընդդէմ եկաց նմա ի կռիւս. եւ միջնորդ մտեալ ի մէջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա. եւ ժողովեալ զզօրականսն՝ ել գնաց ի վերայ Ասլամազ Ղուլոյն, եւ

մատուցեալ պաշարեաց զամուրս նորա, եւ դժուարացաւ ի յառնուլն զայն, զի էր անառիկ եւ բարձրաբերձ յոյժ. այլ յետ բախելոյն զայն աւուրս երկուս, Մխիթար Սպարապետն եւ տէր Աւետիսն գրոհ տուեալ ի վեր խաղացին. իսկ նոքա ի պարսպէ անտի զստսա ի բաց մերժեցին. բայց տէր Աւետիսն խաբանօք յամուր ելանէր, եւ զոստիկանն ձերբակալէր. եւ յայսմ վայրի զօրքն ամենայն, որք շուրջ էին զբերդաւն, ի պարսպէ անտի ի ներքս զեղանէին, եւ սուր ի վերայ եդեալ՝ զամենեսեան զնոսա առ ետեղ սատակէին. եւ ի նմին աւուր ի յամրոցի անդ կոտորեցին ի Թուրքաց արս չորս հազար, եւ ի սոցանէ մեռան սակաւ ոմանք:

Ապա դարձ արար Դաւիթ, խաղաց գնաց ի Սիսան գաւառ, եւ կալեալ անդ զիշխանս Թուրքաց՝ կոտորեաց:

Եւ ի յամին երրորդի, յետ գալստեան իւրոյ ի Ղափան, երթայ պաշարէ զմեծ եւ զանառիկ բերդն Որոտնու, եւ ի տօնի Ծաղկազարդին, որ չորրորդ օր էր պաշարման բերդին, եղեւ անձրեւ յոյժ, ո՞վ սքանչելեացս, եւ ի սաստկութենէ անձրեւին՝ մի կողմն պարսպին ինքնին անկաւ. սոքա իբրեւ զայն տեսին՝ ձայն ետուն, խրախոյս բարձին, ի վերայ յարձակեցան եւ մտին ի ներքս, եւ հարին կոտորեցին զամենայն այլազգիս, եւ առին զբերդն:

Եւ եղեւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ առաքել զբազմութիւն զօրաց իւրոց ի վերայ Թուրքացն Պարկուշատայ, եւ ինքեան սակաւուք մնալ ի Սիսան գաւառի: Ել ի վերայ նորա խանն Նախիջեւանու չորեքտասան հազարաւ. իբրեւ զայն լսէր Դաւիթ՝ զօրաժողով լինէր վաղվաղակի, ի Դարպասայ եւ ի տանէն Սիսանայ գունդ կազմէր, եւ գայր հասանէր նմա ի վերայ գետոյն Նախիջեւանու. եւ անդ իբրեւ ընդ միմեանս բախեցան երկոքին ճակատքն, զօրքն Խանին փախստեայ լինէին ի սոցանէ, եւ սոքա զհետ մտանէին նոցա ի յութ եւ տասն ժամէ աւուրն մինչեւ ցքսան եւ միերորդ ժամն վանէին, եւ զբազում վիրաւորս ի նոցանէ դիաթաւալ կացուցանէին: Բայց ի քսան եւ երկուերորդ ժամուն փախստեայքն ամենեքեան ի միասին հաւաքեցան եւ ի կրունկս ընդդէմ Հայոցն դարձան. իսկ սոքա իբրեւ զայն յանդուգն յարձակումն տեսանէին՝ լքանէին, կասէին եւ ի փախուստ դառնային ի նոցանէ մինչեւ ցգետափն. եւ անդ առ ի ճեպոյն տագնապի, էր որ գետակուր լինէր, եւ էր որ սրոյ ճարակ լինէր, զի պաշարեաց զնոսա սուր թշնամեացն զկնի, եւ յորդեալ գետն առաջի, եւ ոչ գոյր այլ ելք ճանապարհի. ուստի՝ յայնմիկ վայրի ծախեցան ի սոցանէ աւելի քան զհազար այր, մինչեւ զհասանել գիշերոյն, եւ մնացեալքն փախուցեալ թաքեան ոմն ի վէմս, ոմն ի յայրս եւ ի մացառս. եւ յերկրորդ պահու գիշերոյն եկն էհաս Դաւիթ ի Սիսան, եւ փախստեայքն ամենեքեան եկին ժողովեցան առ նա:

Բ

Թէ զո՞րչափ ինչ արար Թորոս զօրապետն, եւ թէ որպիսի՞ պատերազմունք եղեն ի կողմանս Չավնդրոյ եւ Մեղրոյ:

Ընդ աւուրս ժամանակացն այնոցիկ՝ իբրեւ լսէր Թորոս ի Խորձոր, որ է ի Չաւնդուրն, թէ Դաւիթ եկեալ հասեալ է բազում զօրօք ի Սիսան գաւառ, ընդ իւր առնոյր արս իբրեւ երեսուն, եւ գայր հասանէր առ նա. եւ առեալ ի նմանէ զիշխանութիւն զօրապետութեան, վաղվաղակի դարձ առնէր, խաղայր գնայր ի Չավնդուր, եւ զարս տեղւոյն առ ինքն ժողովէր, կարգէր կազմէր զնոսա գունդս գունդս, եւ ի վերայ նոցա կացուցանէր հարիւրապետս եւ յիսնապետս:

Եւ դէպ եղեւ յաւուրսն յայնոսիկ հօտ մի ոչխարաց սուլտանին, յորում էին երկու հազար ոչխար եւ երկոտասան հովիւք, գալ արածիլ յերկիրն Ձավնդրոյ. եւ զայս իբրեւ լսէր Թորոս, զարս առաքէր՝ երթալ կոտորել զհովիւսն եւ զամենայն զհօտն ածել առ ինքն. եւ արարին այնպէս: Եւ այս ամենայն եհաս յականջս Փաթալի սուլթանին Պարկուշատու, եւ յականջս եղբօր նորին՝ Աղասի խանին, եւ գրեաց վաղվաղակի առ Մահնիչար օղլի Սափի Ղուլյոն օրինակ զայս. Ազդ եղեւ մեզ եւ մեք ինքնին տեղեկացաք թէ զիա՛րդ Հայքն Ձավնդրու ապստամբեալ են ի մէնջ, եւ զսուր վերացուցեալ ընդդէմ Տաճկաց, ուստի, յայս ինչ աւուր՝ երկոտասան հազարաւ ելանելոց եմ ի վերայ բնակչացն Ձավնդրու, եւ դու եւս առցես ընդ քեզ զամենայն զօրաւորս Թուրքաց, որք են ի Կենաուզն, եւ դու այդի, եւ ես աստի ելցուք ի վերայ Հայոցն, եւ ջնջեսցուք զնոսա ի միջոյ: Այլ նա ոչ էառ յանձն՝ առնել զայն:

Եւ ել Փաթալի կուսակալն ի վերայ Ձավնդրու՝ երկոտասան հազարաւ: Իսկ բնակիչքն Ձավնդրու իբրեւ զայն լսէին, հարիւր յիսուն վառեալ յիշկետոյ առաքէին՝ երթալ կալնուլ զանցս ճանապարհին, զի էր անտառախիտ յոյժ. եւ եկին դարան մտին նոցա անդ: Արդ՝ զօրքն Թուրքաց իբրեւ անդր հասանէին, դարանամուտքն ստէպ ստէպ զհրացանսն ի վերայ արձակէին, եւ այլ վառեալքն Հայոց ի ճակատ անդր ժամանէին, եւ զբազումս ի նոցանէ առ ետեղ սատակէին, եւ զայլսն փախստականս առնէին առաջի իւրեանց մինչեւ ցկողմանս Պարկուշատու. եւ յաւուր յայնմիկ անկանէին ի թշնամեացն արք իբր չորս հազար:

Բայց ի հետեւեալ աւուրն Սափի Ղուլի Լեւազեան երեք հարիւր սպառազէն արամբք նենգութեամբ գայ բնակի ի յԱփկու վանսն, եւ գրէ անտի իշխանացն Իքաց աւանին, զի եւ նոքա եկեսցեն որպէս զի զՄանլեւ եւ զամենայն գիւղորայսն Հայոց, որք էին ի կողմանս յայնոսիկ, աւար առեալ աւերեսցեն. բայց Միրզա Սայիլ իշխանն ոչ կամեցաւ զայն: Եւ զայս ամենայն իմացեալք արքն Մանլեւու՝ առաքեցին արս ի Ձավնդուր, եւ ասեն. Ել Սափի Ղուլին, զայս ինչ եւ զայս ինչ խորհի առնել: Իբրեւ զայն լսէր Թորոս զօրապետն, նոյնժամայն վառէր պատրաստէր, եւ հինգ հարիւր վառելովք գիշերայն դիմէր գայր ի վերայ նորա, եւ ի յառաւօտուն յերեքտասաներորդ ժամուն հասանէր ի յԱփքիս: Իսկ Սափի Ղուլին իբրեւ զայն տեսանէր՝ փախստեայ գնայր, եւ Թորոսն զհետ մտանէր, եւ հարկանէր ի նոցանէ արս ութսուն: Եւ ի ժամանակին յայնմիկ՝ հարին կոտորեցին զերիս գիւղս Թուրքաց, եւ առին զամենայն ինչս նոցա եւ դարձան ի Մանլեւ:

Արդ իբրեւ լուր լինէր բանս այս ի Քիս եւ ի յԻքաց, գային ժողովէին ի միասին ամենայն արք բնակչացն Իքացու, եւ զամենայն զկին եւ զորդիս իւրեանց հանէին ամրացուցանէին ի բարձրագոյն գագաթն, որ հանդէպ աւանին էր, եւ ինքեանք յարձակեալ գային ի վերայ Մանլեւու: Իսկ Թորոս ընդառաջ լինէր նոցա ի գլխոյ Մանլեւուն, եւ ի դիմի հարեալ՝ զբազումս ի նոցանէ անդանօր սատակէր, եւ զայլսն ի փախուստ դարձուցանէր մինչեւ ցՔիսն, եւ ինքն հրաման տայր զօրացն մի՛ պնդիլ զկնի նոցա, այլ երթալ հարկանել զտունս նոցա եւ այրել, եւ առնուլ զամենայն ինչս նոցա եւ դառնալ: Եւ իբրեւ կատարեցին՝ դարձան անդրէն ի Մանլեւ:

Եւ եկաց Թորոս ի Մանլեւ աւուրս երիս, եւ անդ կացոյց զՊապ Կալերեցի՝ զորդին Սրապիոնի՝ զօրապետ եւ կառավար ի վերայ երկրին Կենաուզոյ, եւ ինքն դարձ արար գնաց ի Ձավնդուր: Իսկ Պապ զօրաժողով լեալ անդ՝ գայ բնակի ի Կալեր աւանի:

Բայց Սափի Ղուլին զգիւղորայսն Թուրքաց, որք էին ի Լվազու ձորն, խաղացուցանէ ի յՈւրդուար, եւ մնացին միայն չորք գիւղք Թուրքաց ի կողմանս Արձաւաքարին. եւ հրամայեաց Պապ երթալ կոտորել զնոսա. եւ եկին հարին զերիս գիւղսն եւ աւար առին

զինչս նոցա: Եւ ի Թաղամերի էր վաթսուն տուն Թուրքաց. սոքա եկին, լացին, զաղաղակ բարձին առ զօրականսն Հայոց՝ թէ մեք ըստ ամենայնի ամենայն կերպիւ հպատակիմք ձեզ. եւ խնայեցին ի նոսա:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամիս կամ երկու ի վերայ անցանէր, Սափի Ղուլին առնոյր ընդ իւր արս հինգ հարիւր ի յՈւրդուարայ, եւ ի գիշերի միում գայր հարկանէր զերկու գիւղս Հայոց ի Սայիպուն, զարսն կոտորէր, եւ զկին եւ զորդիս նոցա գերի վարէր ի յՈւրդուար:

Իսկ Դաւիթ Պէկն իբրեւ զայն լսէր, զՄխիթար սպարապետն իւր յառաջ կոչէր, եւ հրաման տայր նմա երթալ սատակել զնոյն վերոյ ասացեալ վաթսուն տունն Թուրքաց ի Թաղամէր. եւ նա արար այնպէս (եւ զայսու ժամանակաւ՝ Դաւիթ կատարէր զշինուած բերդին որ ի Հալի ձոր):

Հրաման տայր նաեւ Պապայ զօրապետին երթալ ի Լեւազու ձորն, եւ եթէ գտանիցէ անդէն մնացեալ շէն ինչ Թուրքաց՝ կոտորեսցէ. եւ ըստ հրամանի նորա՝ եւ գնաց հազար հինգ հարիւրով Պապ ի Լեւազու ձորն, եւ զոչ ոք եգիտ ի Թուրքաց, զի սակաւ ոմանք մնացեալ էին, եւ նոքա եւս փախուցեալ անկան ի յՈւրդուար: Այլ Պապ յուզեալ գտանէ անդէն զբազում ինչս եւ առաքէ զայն ամենայն ի Զվար աւանն, եւ զպահապանս կացուցանէ անդ. եւ ինքն չուէ գնայ անտի ի կողմանս Վայրիվարայ, եւ գտանէ անդէն զերիս տունս, որք ուրացեալք էին զՔրիստոս, զնոսա զամենեսեան կոտորէ եւ առնու զինչս նոցա, եւ դառնայ ի տեղի իւր՝ բազում գանձուք եւ աւարաւ. զի ոչ միայն ի Լեւազու ի գիւղորէիցն Թուրքաց, այլ եւ ի կողմանցն Վայրիվարայ ի Հայոց եհան զբազում ինչս: Եւ այսպէս զօրականք Դաւթի յամենայն երկիրն Ղափանու շրջէին, յոյզ եւ խնդիր առնէին, եւ ուր ուրեք զԹուրք գտանէին՝ սուր ի վերայ եդեալ սատակէին, մինչեւ բնաւին բնաջինջ առնել զԹուրքն ի Ղափանու:

Ապա իբրեւ լսէր Դաւիթ, թէ զօրաժողով է Ասլամազ Ղուլին ի կողմանս Փուխուրութայ, վաղվաղակի զօրահատոյց լինէր, ի վերայ հասանէր եւ զնոսա զամենեսեան սատակէր անդ, որպէս ի վեր անդր ասացաք. եւ իբրեւ գայր հասանէր Դաւիթ ի Ղարաչիմէն, ընդդէմ ելանէր նմա Թորոս զօրապետն մարտիւ պատերազմի, եւ միջնորդ մտեալ ի մէջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա: Եւ խաղաց գնաց Դաւիթ ի Հալի ձորն, եւ Թորոսն ի Չավնդուր, իսկ Պապ ի Կենաւուզն:

Յամի երրորդի՝ յետ գալստեանն Դաւթի ի Ղափան, Թորոս զօրապետն հանդէս արար ամենայն զօրաց իւրոց ի Չավնդուր, եւ ժողովեաց զամենայն այր զօրաւոր յերկրէ իւրմէ, առ ի գնալ ի վերայ Ուրդուար քաղաքին: Բայց մելիք Ֆռանկուլն Երզվանեկ աւանին, որ եւ ասի Կարմիր վանք, որ է ի Պարկուշատ գաւառին, գրեաց առ Թորոսն այսպէս. Ազդ եղեւ Փաթալի սուլտանին վասն քոյ, թէ զօրաժողով ես առ ի գնալ ի վերայ Ուրդուարոյ. սա աւասիկ եւս զճրաժողով է աստ եւ սպասէ, զի յորժամ դու ելանիցես յերկրէդ, նա վաղվաղակի ի վերայ հասեալ՝ սատակիցէ զերկիրն քոյ. ուստի յոյժ բարուոք արասցես, եթէ նախ եկեսցես ի վերայ Պարկուշատու. Նա եւ զի եւ ի մեզ եղեալ Հայսն Պարկուշատայ քեզ թիկունս առնեմք: Այլ զայս ամենայն անօրէն մտօք, նենգաւոր խորհրդով գրէր, զոր գրէրն, զի ի ծողակս թշնամւոյն զնա արկցէ, առ ի հաւատարիմ ցուցանել զինքն սուլտանին, զի մի՛ ի բաց լիցի ի տէրութենէն (իբր թէ զհետ միտեալ իցէ նա Դաւթի եւ զօրականաց նորա). եւ ոչինչ փոյթ եղեւ նմա լինիլն անհաւատարիմ, նենգաւոր, թշնամի Աստուծոյ, եւ մարդկան եւ ազգին իւրոյ եւ ժողովրդեանն մատնիչ եւ սատակիչ, որպէս ի հետագայս ցուցցին առնս այսորիկ թշնամութիւն եւ չարիք: Եւ հաւատաց Թորոս բանից նորա եւ ել գնաց միամտութեամբ եւ եհաս ի յԵղահորդ, ի սահմանս Պարկուշատու, ինքն եւ ամենայն զօրքն իւր, եւ բանակեցաւ անդ. եւ եկն առ

նա Ֆռանկուլն երկու հազարաւ, եւ եկաց ի մի կողմն զօրացն Թորոսին: Եւ եհաս անդր Փաթալի սուլտանն, եւ եղբայր նորա՝ Աղասի խանն, բազում զօրօք, քորն որչափ էրն ընդ Թորոսին, կրկնապատիկ եւ եռապատիկ, եւ առաւել եւս, իբրու ութ եւ տասն հազարաւ. եւ իբրեւ ճակատեցան ընդդէմ միմեանց զօրքն սուլտանին եւ զօրքն Թորոսին, զօրքն սուլտանին փախստեայ լինէին եւ սոքա զհետ լինէին նոցա:

Իսկ անօրէն Ֆռանկուլն իբրեւ զայն տեսանէր, զարս զկնի սուլտանին հասուցանէր, եւ ասէ. Զի՞նչ գործէք, զի՞արդ փախչիք, դարձարո՛ւք ի կրունկս զի ես ընդ ձեզ եմ. դուք ի յառաջոյ եւ ես զկնի սոցա խորտակեսցուք զսոսա. եւ արարին այնպէս, պաշարեցին զզօրսն Թորոսին յառաջոյ եւ զկնի, եւ սկսան կոտորել, եւ զԹորոսն սպանին. եւ զերծեալքն ի նոցանէ միայն հազար չորս հարիւր այր եկին ի Զավնդուր, եւ մնացեալքն ամենեքեան անկան անդ: Ահա զայսպիսի անօրէնութիւնս գործեաց Ֆռանկուլն, եւ ոչ այսչափ միայն, այլ եւ առ ի առաւել հաճոյանալ սուլտանին եւ ցուցանել զինքն թէ ոչ է միտեալ զկնի Դաւթի եւ զօրականացն Ղափանացւոց, ուրացաւ նաեւ զհաւատն:

Արդ՝ այս ամենայն իբրեւ այսպէս անցանէր, Փաթալի սուլտանն խորհուրդ ի մտի դնէր գալ մտանել ի Զավնդուրն եւ կոտորել կորուսանել զբնակիչս նորա: Բայց Նուպար սպարապետն, որ յաջորդեաց Թորոսի, իբրեւ զայն լսէր՝ վաղվաղակի հրովարտակ առաքէր առ Պապ զօրապետն եւ ասէր. Դու ինքնին գիտես, զի ահա կորեան զօրքն մեր, եւ արդ յարուցեալ գայ ի վերայ մեր Փաթալի սուլթանն. յօգնութիւն հասէք մեզ: Եւ նա վաղվաղակի առաքեաց ի Զավնդուրն երկու հազար զօրս ի յօգնութիւն Նուպարին. իսկ Փաթալի սուլտանն իբրեւ գիտաց թէ օգնութիւնս արարին ի Կենաուզայ Նուպարին, դարձաւ ի տեղի իւր:

Եւ ի զօրավարացն Պապայ՝ որք եկին ի Զավնդուր, երկու զօրավարք ապստամբեցան ի Պապայ՝ վասն խռովութեան ինչ եղելոյ ի մէջ նոցա. եւ եկեալ ի Լիջկին աւանն՝ զօրաժողով եղեն, եւ կամեցան ունել զՊապ, եւ նա փախեաւ ի նոցանէ, եւ ասեն՝ Մեք կառավարեսցուք զերկիրս: Եւ իբրեւ զայս լսէ Դաւիթ Պէկն, առաքէ առ նոսա զԿորկի զօրապետն՝ երկերիւր արամբ. եւ նորա եկեալ հաշտեցուցանէ զնոսա, եւ հնազանդ առնէ զնոսա Պապայ, եւ զվերոյ յիշեալ աւարն՝զոր առին ի Լեւազու՝ բաժանէ ի մէջն նոցա:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի կամ երկու ամիս ի վերայ անցանէր, ի յՈւրդուարայ առ Պապ գուժկան հասանէր, թէ զօրաժողով է Թուրքն առ ի գալ եւ աւերել զՂափան: Յայնժամ իշխանքն Կենազու ի միասին գային, խորհուրդ խորհէին՝ հրաման տալ, ժողովել զբոլոր մարդիկ գիւղորէիցն ի յերկուս գիւղս, ի Կէսն Վանք կոչեցեալ շինէն մինչեւ ցԿալեր, եւ ի Կալերու մինչեւ ցՄանլեւ եւ մինչեւ զԱփքիս. եւ հաստատեցաւ բանս այս ի խորհրդեան եւ արարին այնպէս:

Եւ յետ ոմանց աւուրց՝ Սափի Ղուլին Ուրդուարեցին, որդին Ղազու, եւ որդին Շահիսլամին ութն հազարաւ գային անցանէին ի յԱլանկեզայ սարոյն ի Պուղաքարն: Եւ իբրեւ այնպէս զանցանելն նոցա լսէր Պապ, առնոյր ընդ իւր երկուս հազարս եւ ընդառաջ ելանէր. բայց իբրեւ զայն բազմութիւն թշնամեացն տեսանէր, կասէր, զանգիտէր, եւ ի նոցանէ թիկունս դարձուցանէր: Ապա այնուհետեւ զօրք թշնամեացն համարձակ յառաջ խաղային, գային հասանէին մինչեւ ցԴաշտուն աւանն, եւ զբոլոր գիւղորէսն քանդէին: Իսկ ժողովուրդքն գիւղորէից, որք ժողովեալքն էին ի մի (որպէս ի վերոյ ասացաք), ամենեքեան անցին ի Խաչպօլու սարոյն յերկիրն Զավնդուր: Զայս ամենայն իբրեւ լսէր Դաւիթ, ի սրտմութիւն բարկութեան բրդէր ի վերայ Պապայ. առնոյր վաղվաղակի ընդ իւր երկու հազար ութն հարիւր սպառազէն, խաղայր գայր ի

Դաշտուն: Իսկ Թուրքն իբրեւ զգալն Դաւթի զգային, փախստեայ գնային ի յՈւրդուար: Եւ եմուտ Դաւիթ ի Դաշտուն, եւ սկսաւ բարկանալ յոյժ ի վերայ Պապայ (մանաւանդ զի այլք եւս չարախօս լինէին զՊապայ), եւ ասէ. Միթէ չիցէ՞ բաւական զի փախեաւ ի պատերազմէ, եւ արդ ոչ եւս կամի գալ առ իս: Եւ էլ գնաց անտի ի Կալեր, եւ կալեալ անդ զՊապ՝ ածէր ընդ ինքեան. եւ անցեալ ի Խաչպօլու սարոյն, իբրեւ մօտէին ի յԻշկետ, անդ գլխատէր զՊապ եւ աւար առնոյր զինչս նորա: Ապա յետ երից աւուրց՝ չուեաց գնաց ի յԻշկիտոյ ի դաշտավայրն Կեմանցու:

Արդ իբրեւ լուր եղեւ ի յՈւրդուար՝ թէ Դաւիթ անցեալ է ի Զավնդուր, ելին կազմեցան պատրաստեցան Սափի Ղուլին, որդին Ղազու, եւ որդին Շահիսլամին, եւ առեալ ընդ իւրեանս զօր բազում, իբր երկոտասան հազարաւ գային հասանէին ի կողմանս Կենաուզայ, եւ անցեալք ի յԱլանկեզայ սարոյն՝ զամենայն գիւղորէսն Կենաուզայ այրեցին: Ապա գուժկան հասանէր առ Դաւիթ վասն այսր ամենայնի: Եւ նա վաղվաղակի առեալ ընդ իւր արս իբրեւ չորս հազարս՝ եկն եւ բանակեցաւ ի Կալեր, եւ ի յառաւօտուն պահու եհաս ի վերայ հինից Թուրքաց, եւ եգիտ զնոսա բանակեալս ի Լիջկին՝ յայնկոյս Ղօզղօզ գետոյն: Իսկ նոքա անտի իբրեւ տեսին զզօրսն Դաւթի, առ հասարակ հասին կալան զգետափն, եւ ոչ տային թոյլ անցանել Դաւթի զգետն. ապա սոքա աստի եւ նոքա անտի մարտ եղեալ կռուէին յառաւօտէ մինչեւ ցերեկոյ. եւ իբրեւ եհաս գիշերն, խոյս ետ Դաւիթ եւ չուեաց գնաց անտի ի Հալի ձոր:

Արդ՝ ի վաղիւ անդր զօրքն Թուրքաց իբրեւ գիտացին թէ Դաւիթ մեկնեցաւ գնաց ի նոցանէ, եւ ոչ ուստեք էր նոցա այնուհետեւ երկիւղ, անցին գնացին ի կողմանս Գուրհամայ եւ սկսան կոտորել եւ ասպատակ հարկանել զգիւղորէսն մինչեւ ի գալ նոցա եւ պաշարել զՄեղրի: Արդ՝ իբրեւ զայն լսէին որք շուրջ էին բնակիչքն Թուրքաց, գային ժողովէին եւ յաւելանային ի նոսա՝ ի կողմանցն Թավրիզու եւ Սեաւ լերինն, եւ լինէին ութուտասան հազար. ապա մատուցեալ պաշարէին զամուր աւանն Մեղրի: Իսկ բնակիչքն Մեղրեայ ժողովեցան յերիս թաղս ամենայն արք պատերազմողք առ ի մարտնչիլ ընդ նոսա: Եւ յաւուրն հինգերորդի, յետ պաշարման նոցա, ամենայն բազմութիւն զօրացն այլազգեաց գրոհ տուեալ՝ մտին կալան զփոքրիկ թաղն: Եւ որք ի ներքս էին զօրականքն Հայոց՝ վաղվաղակի մատուցեալ ի բաց առին զկամուրճս գետոյն, եւ կալան զանցս նոցա զինու եւ թուփանկօք, զի մի՛ կարասցեն նոքա այլ յառաջ խաղալ, եւ մնացին զօրք թշնամեացն ի փոքրիկ թաղն: Եւ յայսմ վայրի հրեշտակս արձակեցին Մեղրացիքն ի գաւառն Գուրհամ՝ ի Կալեր, եւ ասեն. Ահա՛ զօրքն Թուրքաց հասին կալան զփոքրիկ թաղն մեր. եւ արդ՝ մեզ եթէ օգնութիւն ոչ հասանիցիք մինչեւ ցաւուրս երկուս, բազմութեան նոցա մեք զդէմ ունիլ ոչ կարեմք: Եւ իբրեւ եհաս առ նոսա հրեշտակն, էլ վաղվաղակի գիշերայն Ստեփաննոս Վարդանեան, որ ի տանէն Շահումանեան (որ եւ էր նա ինքն փոխանորդ եւ տեղակալ Պապայ զօրապետին) եւ գնաց ի Զավնդուր գաւառն՝ առ Պայինտուր սպարապետն, եւ ծանոյց նմա զամենայն անձկութիւնս Մեղրացւոցն եւ զվիշտ վտանգի նոցա: Արդ՝ նա իբրեւ զայն լսէր, զարս արձակէր ի Զավնդուր առ զօրականս՝ վաղվաղակի գալ ժողովիլ առ նա. եւ եկին հասին առ նա, եւ խմբեցան անդ երկու հազար այր քաջ սպառազէն՝ ի Զավնդուր եւ ի Գուրհամայ. եւ էլ նոքօք Պայինտուր զօրապետն եւ գնաց բանակեցաւ զայն գիշեր ի Մազրան աւանն, եւ Ստեփանն ընդ նմա: Եւ մերձ յառաւօտուն պահու ելին կազմեցան եւ անցին գնացին ի կողմանցն Ափկու եւ եկին մտին ի Մեղրի: Իսկ զօրքն Թուրքաց ի բանակէ անտի իբրեւ զբազմութիւն զօրացն Հայոց տեսանէին, ոչ հաւատային թէ յօգնութիւն իցեն նոցա հասեալք յայլ ուստեքէ: Այլ ասէին՝ թէ Մեղրեցիքն կանանց իւրեանց զգեցուցեալք են զզգեստ առնացի եւ զզարդ պատերազմի, եւ տուեալ զբազում սուտ դրօշակս ի ձեռս նոցա առ ի երկեցուցանել զմեզ: Այլ սոքա մինչչեւ էին հասեալք ի Մեղրի, քաջ եւ արի զօրքն Մեղրացւոց գործ

քաջութեան ի նմին գիշերի գործեցին. զի անցեալք յանկոյս գետոյն՝ յեղակարծումն ժամու ի մէջ բանակի թշնամեացն յարձակէին, եւ զբազումս ի նոցանէ ի սուր սուսերի սատակէին, մինչեւ եւ որդին Շահիսլամին երկու հազարաւ ի յՈւրդովար քաղաք ի փախուստ արկանէին: Այլ զի սակաւք էին, ոչ կարացին ի սպառ ջնջել եւ անհետս առնել զնոսա անտի. դարձան անդրէն ի Մեղրի: Իսկ օգնականքն Հայոց իբրեւ գային եւ ի Մեղրի թաղն Մեղրեայ հասանէին, Մեղրացիքն վաղվաղակի նոցա զկերակուր պատրաստէին: Յայնժամ Պայինտուրն որ էր իշխան եւ զօրագլուխ ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա, արգելու զնոսա եւ ասէ. Քա՛ւ լիցի մեզ ուտել ինչ՝ մինչչեւ իցեմք ողորմութեամբն Աստուծոյ վանեալք զթշնամիսն մեր: Զի խորհուրդ եւ ջան էր նորա՝ զգործ պատերազմին փութով վճարել, վասն զի աւուրբ միով յառաջ քան զայն՝ այլազգիքն գրեալք էին յայնկոյս Երասխ գետոյն զօրականացն Թուրքաց, գալ յօգնութիւն հասանիլ նոցա. եւ նոքա ի պատրաստի էին բազում գնդաւ գալ ի թիկունս հասանել նոցա: Ուստի վաղվաղակի Պայինտուրն հանդէս առնէր ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա, եւ որք ի յամրի անդ էին, եւ կարգէր կազմէր, եւ զնոսա երիս գունդս բաժանէր, առ իւրաքանչիւր գունդ՝ ութն հարիւր վաթսուն սպառազէն վառեալ: Ապա զմի գունդն ընդ առաջ հանէր ճակատու թշնամեացն, եւ այլ երկու գունդքն ձայն տուեալ խրախոյս բարձին, ի վերայ յարձակեցան՝ յաջմէ եւ յահեկէ զօրացն Թուրքաց, եւ ի վեշտասաներորդ ժամէ աւուրն մինչեւ քսան եւ երեք ժամն՝ ի մէջ առեալ զբազմութիւն զօրացն անօրինացն, հարին կոտորեցին ի նոցանէ աւել քան զմետասան հազար այր, եւ զայլսն ի փախուստ արկին ի յՈւրդուար, եւ ձերբակալ արարին զգլխաւոր նոցա՝ զՀաճի Շափին: Եւ առին ի նոցանէ զամենայն զկահ եւ զկարասի, զզէն, զսուր եւ զամենայն գործիս պատերազմին, եւ զամենայն զառ եւ զաւար նոցա. եւ եղեւ ուրախութիւն մեծ ամենայն բնակչացն Ղափանու: Եւ ի նմին պատերազմի անկան ի սոցանէ Մուրում Խալանթարն Լէվազեցի, եւ որդի հօրեղբօր նորին եւ այլք բազումք: Իսկ զՀաճի Շափին՝ զոր ըմբռնեցին, Պայինտուր զօրապետն կամեցաւ տանիլ զնա առ Դաւիթ Պէկն, բայց իշխանքն Մեղրեայ աղաչեցին զնա՝ թողուլ զՀաճին անդ առ նոսա, եւ նա շնորհեաց նոցա: Եւ եդին զնա ի կալանս ի տան տեառն Ներսէսի, եւ զօրականքն ամենեքեան գնային իւրաքանչիւրքն ի տունս իւրեանց: Այլ եւ գիւղականքն Գուրիամայ, որք վասն ահի հինիցն անցեալք էին յերկիրն Չավնդուր, որպէս ի վեր ասացաք, դարձան գնացին եւ բնակեցան իւրաքանչիւրն ի տեղիս իւրեանց:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամ ի վերայ անցանէր, եղբայրն խանին Երեւանայ զբազում զօրս կուտէր, եւ երթայր յօգնութիւն եղբօրն իւրոյ, զի էր պաշարեցեալ նա ի յամուրն Երեւան քաղաքի, ի զօրացն Օսմանցւոց: Արդ՝ սա իբրեւ բազում զօրօք գայր, ի յՈւրդովար քաղաք հասանէր, ամենայն մահմետականք քաղաքին ընդ առաջ լինէին նմա, եւ բողոք բառնային զՀայոցն Մեղրեայ, եւ ասէին. Դատ արա ընդ Մեղրացիսն, զի նոքա կոտորեցին կորուսին զամենայն արս քաղաքիս: Եւ նա առաքեաց զոմանս ի ծառայիցն ի Մեղրի, երթալ կոչել առ ինքն զոմանս գլխաւոր իշխանացն՝ առ ի գիտել զպատճառ այնպիսւոյ աղմկին: Իսկ իշխանքն Մեղրեայ իբրեւ զայն լսէին, տագնապէին վարանէին ի միտս իւրեանց, ի միասին ժողովէին, խորհուրդ խորհէին, եւ ասէին. Զի՞նչ արասցուք, զի եթէ երթամք առ նա՝ վիշտ վտանգի է մեզ, եւ եթէ ոչ ելցուք՝ մեծ վտանգ է մեզ եւ ժողովրդեանս: Վերջապէս հաւանեցան ոմանք ի նոցանէ՝ վասն օգտի հասարակութեան՝ զվտանգ մահուն յանձն առնուլ, երթալ ընդ սպասաւորսն Խանին: Եւ իբրեւ ելին գնացին ընդ նոսա, եւ հասին ի յՈւրդվար քաղաք, քաղաքացիքն առհասարակ դիմեցին ի վերայ նոցա՝ սպանանել զնոսա. բայց ծառայք Խանին ոչ ետուն նոցա թոյլ, մինչեւ ածին կացուցին զնոսա առաջի Խանին, եւ քաղաքացիքն զհետ երթային նոցա. եւ իբրեւ յանդիման եղեն Խանին, սկսան վերստին քաղաքացիքն զաղաղակ բառնալ եւ ասել. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ Մեղրացիսդ, զի կորուսին սպառեցին զմեզ: Եւ ի հարցանելն Խանին զՄեղրացիսն, պատասխանի առնէին նմա՝

թէ մեք ոչ ումեք դոցա մեղաք, եւ զոչ ոք ի դոցանէ ի զուր տարապարտուց սպանաք. այլ դոքա զբազում զօրս կուտեցին, եւ եկին ի վերայ մեր, զբազում գիւղօրէս մեր կոտորեցին կործանեցին եւ ի գերի վարեցին, ապա ի զուր տարապարտուց եկին պաշարեցին զմեզ, եւ կամեցան բնաջինջ առնել զմեզ. եւ մեք առ ի պաշտպանել զմեզ՝ ընդդէմ ելաք դոցա, եւ ի բաց վանեցաք: Յայնժամ ասէ Խանն ցՈւրդովարեցիսն. Ո՞վ հրամայեաց ձեզ ելանել ի վերայ նոցա՝ առ ի կողոպտել եւ կորուսանել զնոսա: Եւ նոքա ափիբերան եղեն եւ ոչ կարացին տալ պատասխանի առ այն: Ապա ասէ ցնոսա Խանն. Ո՞վ եղեւ ձեզ առիթ եւ առաջնորդ ելանելոյ ի վերայ նոցա: Եւ նոքա ասեն. Սափի Ղուլի Լեւաղեցի, որդի Մանիչարի եւ որդին Ղազու Ուրդովարեցի, եւ որդի Շահիսլամին: Եւ կալեալ Խանին զՍափի Ղուլին՝ խրատեաց զնա խստագոյն գանիւք, եւ էառ ի նմանէ զտուգանս: Եւ զՄեղրացիսն արձակեաց խաղաղութեամբ ի տեղիս իւրեանց, եւ ինքն չուեաց անտի:

Ապա այնուհետեւ սկսան Ուրդովարեցիքն առնել զհաշտութիւն ընդ Մեղրացիսն, եւ խնդրեցին արձակել նոցա զՅաճի Շափին. եւ սոքա եւս խնդրեցին ի նոցանէ արձակել զգերիսն՝ զորս գերեցին ի գիւղօրէիցն, եւ յանձն առին արձակել զնոսա. յայնժամ Մեղրացիքն գրեցին առ զօրագլուխս Ագուլեցւոց, որպէս զի ընկալցին ի յՈւրդովարեցւոց զեօթանասուն անձինս Հայոց՝ գերեալս ի նոցանէ, եւ ազդ արասցեն ինքեանց՝ թէ ընկալան զնոսա, որպէս զի եւ ինքեանք արձակեսցեն զՅաճի Շափին: Եւ արարին այնպէս. եւ սոքա արձակեցին զՇափին, եւ այնուհետեւ եղեւ խաղաղութիւն ի մէջ նոցա:

Արդ՝ այս ամենայն իբրեւ այսպէս անցանէր, ապա Դաւիթ Պէկն զզօրականսն իւր ի լեառն Ղազանկուլու՝ ի վերայ Թուրքմանացն առաքէր. որոց հասեալ անդ՝ գիշերայն անկան ի վերայ բնակչաց լերին, եւ հարին կոտորեցին զնոսա, եւ առին զամենայն ստացուածս նոցա եւ դարձան. վեց հազար երեք հարիւր ոչխար, եւ չորս հազար հարիւր երեսուն զայլ անասունս նոցա: Եւ մինչ դեռ զհետ մտանէին սոքա փախստէիցն՝ պատահեցաւ Մխիթար սպարապետն միայնակ առաջի թշնամեացն, առ որ քարաձիգ լեալ՝ կալան. եւ նա աղաղակեաց եւ ասէ. Յասիք ինձ, զի մատնեցայ ի ձեռս Թուրքաց. եւ առժամայն աճապարեալ տէր Աւետիսն՝ թափեաց զնա ի ձեռաց նոցա: Եւ առեալ զամենայն զառ եւ զաւարն՝ դարձան ի Յալի ձոր առ Դաւիթ. որոյ տեսեալ զայն ամենայն՝ ուրախ լինէր: Եւ յետ տասն աւուր դարձեալ առաքէր զնոսա ի լեառն Կասպելու՝ ի վերայ Թուրքմանաց. եւ գնացին հասին անդ, եւ հարին զնոսա, եւ առին զինչս նոցա, եւ զանասունս ինն հարիւր, եւ դարձան:

Դարձեալ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ՝ ցեղ ինչ Թուրքացն Պարկուշատայ գային ի լեռնակողմանս Ղափանու վրանօք բնակէին վասն խստութեան տօթոյ երկրի իւրեանց, որպէս եւ յայլ ամենայն ժամանակս ամարայնոյ առնէին: Արդ՝ իբրեւ զայն լսէր Դաւիթ Պէկն, վաղվաղակի զՄխիթար սպարապետն իւր հազար ութ հարիւր վառելովք ի վերայ նոցա առաքէր. եւ նա երթայր յուզէր եւ հետամուտ լեալ գտանէր զնոսա ի վերին կողմանս Կարմիր Վանք կոչեցեալ աւանին, եւ ի վերայ հասանէր նոցա յառաւօտու պահուն, հարկանէր եւ առեալ զամենայն ինչս նոցա եւ զանասունս՝ դարձաւ: Բայց Խանն Պարկուշատայ բազում զօրօք աճապարէր ընդ առաջ ելանէր ի կողմանս Խոտանանու. իբրեւ զայն տեսին զօրականքն Յայոց, սաստկացուցին ի վերայ նոցա պատերազմն՝ մինչեւ յետս նահանջեցին զնոսա անտի, եւ սկսան հարկանել զվիրաւորս ի նոցանէ: Այլ Մխիթար սպարապետն, վասն զի էր խռովեալ ընդ տեառն իւրոյ Դաւթի, ուստի իբրեւ սկսան սոքա հարկանել զթշնամիսն եւ վանել, հրամայեաց Մխիթարն զօրավարացն յետս կալ ի պատերազմէն, եւ արարին այնպէս. բայց որք յառաջագոյն զօրքն էին, իբրեւ տեսին թէ զկնի եղեալքն դարձան յետս, համարեցան թէ ի փախուստ

դարձան ի պատերազմէն, եւ սկսան իւրաքանչիւրքն խոյս տալ ելանել ի պատերազմէ: Իսկ զօրք թշնամեացն իբրեւ զայն շփոթ տեսանէին, ընդդէմ դառնային սոցա, ի վերայ յարձակէին, հասանէին հարկանէին ի սոցանէ երեք կամ չորեքհարիւր այր, եւ զոմանս ի նոցանէ կենդանի կալեալ մեծաւ տանջանօք ի Պարկուշատ ածէին. ընդ որս էր եւ Ստեփանոս Շիումանեան (sic): Եւ իբրեւ զայն լսէր Դաւիթ, ի սրտմտութիւն բարկութեան բրդէր ի վերայ Մխիթարայ, եւ հրաման տայր զկառափն հարկանելոյ. բայց միջնորդ լեալ մեծամեծացն՝ հազիւ դարձուցին զվճիռ մահու նորա, եւ սուգ էառ Դաւիթ ի վերայ քաջին Ստեփաննոսի, եւ այնքան զօրացն ի զուր տարապարտուց կորուսելոյ:

Իսկ Ստեփաննոս իբրեւ ածեալ եղեւ ի Պարկուշատ, գտաւ անդ ի տան Խանին բարեսէր ոմն Թուրք, որ գթացեալ ի նա՝ փախոյց. եւ իբրեւ ազդ եղեւ Դաւթի զերծումն նորա՝ մխիթարեցաւ ի սգոյն:

Էր ընդ կոտորեալսն նաեւ Պալի զօրավարն՝ որդին մելիք Փարսադանի, որոյ զգլուխն հատեալ ընկեցեալ էին ի բացի զնա մերձ ի Խոտանան, բայց ոչ զբոլոր պարանոցն, այլ մինչեւ ցկէս ուղանն. ուստի յետ սակաւուց, իբրեւ ուշն ի վերայ գայր՝ կալեալ զգլուխն ի վերայ իւր, երթայր մտանէր ի մացառս վայրեացն մինչ ցմութ գիշերոյն, եւ ի գիշերի յուղի անկեալ գայր, եւ յետ երից աւուրց ի Հալի ձոր հասանէր: Եւ եղեւ սքանչացումն յոյժ ամենայն տեսողաց՝ զի ոչ մեռաւ, այլ կենդանի է մինչեւ ցայսօր, եւ է մելիք ի Հալի ձոր:

Գ

Թէ զիա՞րդ Օսմանցին եկն եւ եմուտ ի Ղափան. եւ թէ զո՞րքան մարտս պատերազմաց ետուն ընդ նոսա Դաւիթ եւ քաջ զօրականք նորա. եւ թէ զո՞րքան մեծամեծ յաղթութիւն արարին ի նոսա:

Յամի Տեառն 1724-ին, եւ ի թուին Հայոց ՌՃՀԳ ին, Սուլտան Ահմէտն Օսմանցւոց, որ բռնակալեալ ունէր ի պարսկական ծոցոյն ովկիանու մինչեւ ցեգիպտոս եւ ցԼիբիայ, եւ անտի մինչեւ ցԼիւրիկէ, եւ մինչեւ ցբոլոր ծովն Պոնտոսի, եւ զմեծ մասն Հայոց, եւ զայլ բազում ազգս եւ զթագաւորութիւնս եւ զիշխանութիւնս եւ զաշխարհս նոցա, իբրեւ լսէր զվտարումն Պարսից արքային ի հայրենի աթոռոյն, խորհեցաւ զիարդ եւ իցէ պատճառանօք յինքն գրաւել զտէրութիւնն զայն: Ուստի հրաման տայր իշխանի զօրուն ելանել, զօրաժողով լինիլ յամենայն աշխարհաց, եւ երթալ հասանիլ ի վերայ Պարսից, եւ ունիլ զքաղաքս նոցա. եւ ել նա ըստ հրամանի արքային՝ անթիւ ահամար զօրօք ի կողմանս մեծին Հայոց, որ ի վիճակին Պարսից, եւ ուր ուրեք հասանէին՝ ի սուր սուսերի սատակէին զամենայն դիմակացս իւրեանց, եւ զօրքն ամենայն դառնային բազում աւարաւ ամ յամէ, մինչ յղփացան փարթամացան եւ լցին զամենայն քաղաքս եւ զգիւղս իւրեանց ի բազմութենէ աւարաց եւ գերեաց՝ ի Հայոց եւ ի Պարսից. բայց ո՞ կարէ պատմել զաղէտս մարց եւ տղայոց ի ձեռաց անօրէն գերչացն, եւ զնոցին հարց եւ եղբարց անողորմ կոտորած:

Արդ՝ սոքա իբրեւ այսպէս զօրացան ի կողմանս յայնոսիկ, եւ զմայրաքաղաքն Երեւանու յետ բազում ժամանակաց պաշարմանն առին, եւ զամենայն բնակիչս ի սուր սուսերի մաշեցին: Ապա յամի Տեառն 1726ին, եւ ի թուին Հայոց հազար հարիւր եօթանասուն եւ հինգերորդին, անթիւ անհամար զօրօք մխեցան յաշխարհն Սիւնեաց, եւ հասին պատեցին ի չորից կողմանց զերկիրն Դաւթի, զեօթնաբերդ գաւառն Ղափանու. յայնժամ ամենայն բնակիչք գաւառին առհասարակ խռովեցան սասանեցան, թողին

լքին զԴաւիթ, եւ գնացին մտին ընդ լծովն Օսմանցւոց: Եւ մնաց Դաւիթ միայն եօթնեւտասն սպառազէն արամբ ի յանապատն Հալի ձորոյ, ուր կանգնեալ էր զանառիկ բերդն. ընդ նմա էին նաեւ երեք եպիսկոպոսունք եւ երեքտասան քահանայք, զիետ գնացին նաեւ Տէր Աւետիսն եւ Մելիք Փարսադան՝ սակաւ ոմամբ, զի զօրքն ամենեքեան թօթափեցան ի նոցանէ: Բայց Դաւիթ յայսմ ամենայնի ոչ լքաւ, ոչ կասեցաւ ի խորհրդոցն, ոչ զանգիտեաց ի բազմութենէ բարբարոսացն, ոչ դադարեցաւ ի քաջագործութեանցն եւ ոչ յուսահատեցաւ յողորմութենէ Աստուծոյ: Այլ արիաբար զբերդն ամրացուցանէր, զիամբարս բերդին առնէր, զզօրականսն առ ինքն ժողովէր եւ բազմացուցանէր, եւ զամենակալն զԱստուած յօգնութիւն ինքեան կոչէր:

Արդ՝ յամսեանն իններորդի յետ գալստեան Օսմանցւոց ի Ղափան, որ այն հինգերորդ ամ էր գալստեանն Դաւթի, եկին հասին ի Ղափան ի Սուլտան Աիմէտէն՝ Պէքիր փաշայն, եւ Արապ Ալի փաշայն՝ բազում զօրօք, ընդ ինքեանս առեալք նաեւ զՓաթալի Խանն Պարկուշատու. յետ այսորիկ հրաման տային ի տեղեաց տեղեաց աշխարհին ամենայն զօրաւորաց Հայոց եւ Թուրքաց գալ ժողովիլ անդր. եւ եկին հասին առ նոսա յամենայն կողմանց զօրքն Թուրքաց՝ ընդ ինքեանս առեալք նաեւ զզօրսն Հայոց ի Գողթան գաւառէն, ի յԱգուլիս քաղաքէն, ի յՈւրդուարայ, ի Փիսիանայ, ի Պարկուշատայ, ի Ղափանու, ի Մեղրեայ, ի Չաւնդրու, նաեւ զԹուրքսն Ղարաչօռլու, եւ զնոսա որք բնակեալք էին ի Սեաւ լերինս: Եւ զի մի՛ այլապէս թուեսցի բանս այս, զսակաւս ի բազմաց ասասցուք, եղեն իբրու վաթսուն կամ եօթանասուն հազար, եւ առաւել եւս բազում յոյժ, մինչեւ լնուլ բազմութիւն հեծելոց եւ հետեւակաց նոցա զդաշտս եւ զլերինս: Եւ հանդէս արարեալ ամենայն զօրացն, կարգեցան պատրաստեցան դիմեցին գալ ի վերայ Դաւիթ Պէկին, եւ եկին բանակեցան յայնկոյս գետոյն Հալի ձորոյ, ի յերեքտասներորդում աւուր քառասնորդաց պահոցն: Իսկ որք ընդ Դաւթի էին զօրք, զայն ահագին բազմութիւնն յորժամ տեսանէին՝ զարհուրէին, եւ բազումք ի նոցանէ երթային առ փաշայսն եւ անձնատուր լինէին. բայց որք քաջք եւ արիք էին՝ խիզախէին, եւ ի մարտ պատերազմի պատրաստէին. եւ էջ բանակեցաւ սակաւուք Դաւիթ ի յամրոցէն ի շէնն, որ էր յայսկոյս գետոյն, հանդէպ բանակի նոցա. եւ առաքեաց ընդ առաջ նոցա գունդ մի ի զօրաց հարիւր վաթսնից՝ կալնուլ զանցս գետոյն. եւ եկին կալան եւ ոչ թոյլ տային նոցա անցանել զգետն՝ զաւուրս երկուս. բայց յաւուրն երրորդի՝ թուփանքաւորքն Հայոց, որք ընդ զօրս Օսմանցւոցն էին, անցին զգետն յայլ ուստեքէ, եւ եկին մտին կալան զմի կողմն շինին, եւ հատին զզօրսն Դաւթի: Իսկ Դաւիթ եւ զօրականքն իւր՝ երեք հարիւր յիսուն արամբ մտին ամրացան ի յամուրն անապատին: Եւ էանց յայս կոյս ամենայն բանակն Օսմանցւոց, եւ մատուցեալ շուրջ պահ արկին զբերդաւն եւ կանգնեցին զնովաւ պատնէշ, եւ անտի զգնտակս թօփից եւ թուփանկաց ի ներքս հոսէին: Եւ սոքա ի ներքուստ առ արտաքս զնոյն ի նոսին առնէին, եւ զաւուրս վեց մարտ եղեալ ընդ միմեանս կռուէին. եւ ի կողմանցն հակառակաց յաւուրն հարիւր, կամ երկու հարիւր, եւ երբեմն երեք կամ չորս հարիւր անկանէին. եւ ի սոցանէ հազիւ մի ոք կամ երկու՝ վասն ամրութեան տեղւոյն:

Բայց յաւուրն եօթներորդի ընդ այգ ընդ առաւօտն, որք պաշարեալ պահէին զամուրն, կազմեցան, պատրաստեցան, եւ դիմեալ մօտեցան ի պարիսպ անդր, այլ ոչ որպէս յերեկն եւ յեռանդն, զի զահագին մեծամեծ մեքենայս (ըստ կերպի մեծամեծ սանդղոց, թուով քսան եւ վեց) ընդ ինքեանց բարձեալ բերէին, գային մերձենային, եւ ի պարիսպ անդր յեցուցանէին, եւ բազմութիւնն խուժանին յերիս խումբս բաժանէին, եւ յերից կողմանց գրոհ տուեալ ի մեքենայից անտի ի վերայ պարսպացն դիմէին: Իսկ պահապանք պարսպացն ի վերուստ անտի հարեալ զնոսա՝ ի մեքենայիցն ի վայր թօթափէին, եւ բազմութիւնն գէշագէշ անկելոց նոցին, իբր վաղահասուկն թզոյ հարեալ ի սաստկութենէ կարկտի՝ զյատակս մեքենայիցն ծածկէին. եւ զայն ամենայն ոչինչ

համարեալ՝ յառաւօտէ մինչեւ ցութերորդ ժամ աւուրն մեծաւ գոչմամբ եւ տագնապաւ ի վերայ պարսպացն դիմէին:

Անդ էր տեսանել զայն ահեղ տեսիլ կատաղեալ զօրացն աղմուկ աղաղակին. զի իբր զմեքենայսն կանգնեցին, հարիւրաւոր եւ հազարաւոր դրօշակիրքն յառաջ խաղացին, ապա զօրքն ամենայն զկնի հեղանէին, իբր յորձանս յորդախաղաց գետոց ահագին գոչմամբ, եւ կամ իբրու ամեհի ալիս ծովու յուզեալ ի բռնութենէ հողմոց՝ դարիւ եւ դարիւ գային, մի զմիով անցանէին, եւ ի մեքենայից անտի ի վերայ պարսպացն դիմէին եւ առ հասարակ յերկոցունց կողմանցն ձայն փողոյ, ձայն գոսերաց (sic), գոչիւն զօրաց, շառաչիւն հրալից գնդակաց, Ճայթմունք հրացանից զականջս խլացուցանէին: Իսկ որք ի ներքս էին, իբրեւ զայն ահեղ տեսիլ ի յամրոցէ անտի տեսանէին զգնդաց գնդաց այլասեռիցն՝ դրօշու դրօշու պատրաստութիւն, զնշանացն փողփողել եւ զճառագայթս զինուցն զինուորաց, զզանգակսն հնչեցուցանէին, զնշխարս ձեռաց սրբոյն Մինայի ի բազմոցի դնէին, եւ ամենեքեան անկեալ առաջի սրբոյ սեղանոյն՝ առ Աստուած գոչէին, եպիսկոպոսունք, քահանայք, ամենայն ժողովրդականք եւ կուսանք (զի անդ էր նաեւ մենաստան ինչ կուսանաց, ուր բնակէին քառասուն կամ յիսուն կուսանք), զի ամենեքեան զմահին առաջի աչաց ունէին:

Եւ յութերորդ ժամու աւուրն՝ իբրեւ տեսին զի բառնիւր այնուհետեւ յոյս փրկութեան, Մխիթար սպարապետն եւ Տէր Աւետիսն խրախոյս բարձին, ի զէն յարձակեցան, ապա զօրքն ամենայն առ նոսա ժողովեցան, բացի պահապանաց պարսպացն, վառեցան պատրաստեցան, զէն զգեցան, ի բարկութիւն բորբոքեցան ամենեքեան ի վերայ թշնամեացն, զի խօսիլ սկսան ընդ նոսա Մխիթարն եւ Տէր Աւետիսն եւ ասեն. Քաջացարուք, մի՛ երկնչիք, ելէք զհետ մեր. եթէ հասեալ իցէ վախճան մեր՝ քաջութեամբ մեռցուք. զի լաւ իցէ մեզ արութեամբ արտաքոյ պարսպացն մեռանիլ՝ քան աստէն առաջի աչաց մերոց տեսանել զմահ ընտանեաց եւ բարեկամաց մերոց եւ զայլ դժնդակութիւնս: Զբանսն ասացին եւ ինքեանք յառաջագոյն աճապարեցին ելին արտաքս ընդ գաղտնի դուռն պարսպին, եւ երեք հարիւր վառեալք զկնի նոցա:

Ո¯վ սքանչելեացս, ո¯վ մեծի ողորմութեանցն Աստուծոյ. երեք հարիւր վառեալք ի յութերորդ ժամու աւուրն ձայն ետուն, խրախոյս բարձին, յարձակեցան միանգամայն ի վերայ եօթանասուն հազարաց. զառաջինն յարձակեցան ի վերայ յաջակողմեան գնդի նոցա՝ յաջ եւ յահեակ կոտորելով: Իսկ նոքա յանկարծակի իբրեւ տեսին զայն ահեղ յարձակումն եւ կոտորած ի վերայ ինքեանց հասեալ, առ հասարակ խռովեալք եւ խուճապեալք՝ դիմեցին յերկրորդ եւ յերրորդ խումբսն, զաղաղակ բարձեալ՝ թէ հասին կոտորեցին սպառեցին զմեզ քրիստոնեայքն: Եւ զայն իբրեւ լուան ամենեքեան՝ հիացան ափշեցան տկարացան ի խորհուրդս իւրեանց, լքան լուծան եւ անկաւ ահ ի Տեառնէ ի վերայ նոցա. զի մինչ դեռ ակն ունէին մեծի յաղթութեան՝ զբռամբ ածելոյ զամուրն, յանկարծակի եհաս նոցա այն անողորմ կոտորած: Ուստի առհասարակ զարհուրեալք եւ սասանեալք՝ ասէին այր ցընկեր. Որ ոք կամի զանձն իւր ապրեցուցանել՝ փախստեան ուշ դիցէ: Զի բազումք ի նոցանէ բազում անգամ զփորձ առեալք էին քաջութեանցն Դաւթի եւ արանց նորա. եւ զի ահն աղաղակն եւ անհնարին կոտորումն բանակի նոցա երթալով երթայր եւ զօրանայր, այնուհետեւ ոչ ոք համարձակէր յետս ընդդէմ սոցա դառնալ, այլ ամենեքեան խռովեալք եւ խուճապեալք՝ փախստեայ լինէին: Իսկ սոքա եւ որք մնացեալք էին ի բերդ անդր՝ համարձակ ի վերայ յարձակէին, հասանէին հարկանէին, զբազումս առ ետեղ սատակէին, եւ զայլս խոցս եւ վիրաւորս հալածականս առնէին անտի, մինչեւ ոչ թողուլ ի նոցանէ երկու ի միասին. եւ ի նմին աւուր անկան անդ ի բանակէ Օսմանցւոց երեքտասան հազար այր պատերազմող, եւ ի սոցանէ յոյժ սակաւ ոմանք, զի աջ ամենակարողին հովանի եւ

պաշտպան էր նոցա յամենայն պատերազմունս նոցա՝ առ ի փրկել եւ ի կեցուցանել, եւ զթշնամիսն առաջի նոցա խորտակել, որպէս յայտնապէս տեսանի աստանօր եւ յայլ բազում տեղիս: Եւ առին ի նոցանէ յաւուրն յայնմիկ հարիւր քառասուն եւ ութն դրօշակ, եւ զայլ ամենայն կապուտ կողոպուտ բանակի նոցա:

Արդ իբրեւ ետես Դաւիթ՝ թէ Աստուած օգնական է ինքեան յամենայնի, խնդրէր այնուհետեւ տալ պատերազմ ընդ Օսմանցւոցն, եւ հանել զնոսա ի Ղափանու. եւ կամեցաւ ելանել նախ ի վերայ Մեղրեայ ամուր աւանին, բայց իբրեւ գիտաց թէ բազում զօրօք է անդ փաշայն Օսմանցւոց, ոչ համարձակեցաւ. եւ ի նմին ժամանակի յաւուրս քառասնորդացն պահոց առաքեաց նա զՄխիթար սպարապետն եւ զտէր Աւետիսն՝ վաթսուն եւ վեց վառելովք առ Խանն Դուզալի եւ առ եղբայր նորա Լեքազի Խանն, եւ ասէ ցնոսա. Եկայք միաբանեալ տացուք պատերազմ ընդ Օսմանցւոց, եւ եկին գտին զնոսա ի շէնն Քուրդաշեան՝ ի կողմանս Ուրդուարայ, առ Երասխաւ. զի յաւուրսն յայնոսիկ շահ Թամազն էր ի Թաւրէզ, եւ իշխան զօրուն՝ որ էր Դուզալի Խանն, բազում զօրօք ի կողմանս Երասխայ՝ ընդդէմ Օսմանցւոցն. եւ իբրեւ պատմեցին Դուզալի Խանին զբանսն Դաւթի՝ երկեաւ առնել զայն: Բայց եղբայր նորա Լեքազի Խանն ջանայր հաւանեցուցանել. եւ մինչդեռ ընդ այս վիճէին՝ զօրք Օսմանցւոցն ելին ի յՈւրդուարայ քսան դրօշուք, եւ եկին լցին զդաշտն Կրճիվանու. եւ ասեն Մխիթարն եւ տէր Աւետիսն ցԽանն. Հա՛պա դիմեսցուք ի վերայ դոցա: Եւ նա երկեաւ եւ ոչ կամեցաւ գալ: Յայնժամ ելին չուեցին անտի երկոքեանքն՝ վաթսուն եւ վեց արամբ, եւ սակաւ ինչ պատահեալ զօրացն Օսմանցւոց՝ անցին գնացին ի նոցանէ. եւ զօրքն Օսմանցւոց գնացին մտին ի Մեղրի, եւ յաւելեալք ընդ զօրս Մեղրեայ փաշային, եղեն քսան եւ երկու հազար զօրք:

Եւ իբրեւ ընդ երեկս լինէր, Մխիթար սպարապետն եւ տէր Աւետիսն՝ Դուզալի Խանին ազդ առնէին, թէ ի գիշերի յայսմիկ հարկանելոց եմք զՄեղրի, յօգնութիւն հասէք. եւ նա առաքեաց յիսուն վառեալ, եւ սկսան զօրսն կարգել կազմել, եւ պատուէր տալ նոցա եւ ասել՝ զի ընդ այգն ընդ առաւօտն հասանիցեն ի վերայ Մեղրեայ, եւ ինքեանք երկու ոմամբք գան հասանին ի յայգեստանս Մեղրեայ. եւ անդէն առ ինքեանս զամենայն փախստեայսն Մեղրացւոց (որք միանգամ նեղեալք եւ չարչարեալք ի դառն ծառայութենէ Օսմանցւոց՝ թափառականք աստ եւ անդ ի լերինս շրջէին) զամենեսեան զնոսա ժողովէին, կարգէին կազմէին, եւ ի գլուխն Մեղրեայ ի դարանի դնէին, եւ ինքեանք սակաւ ոմամբ գաղտնաբար գիշերայն ի Մեղրի մտանեն ծածուկ զինեալք: Եւ իբրեւ առաւօտ լինէր զօրքն իւրեանց ոչ հասանէին. բայց զօրացն Օսմանցւոց իբրեւ ազդ լինէր՝ թէ զօրաժողով են Հայք արտաքոյ պարսպացն ի բացի, զէն զգեցան, ձի հեծան եւ պատրաստեցան ի պատերազմ: Յայնժամ Մխիթար սպարապետն, եւ տէր Աւետիսն եւ որք ընդ նոսա էին, սուսերամերկք լինէին, ի մէջ բերդին յարձակէին, զհարկահանն Օսմանցւոց սատակէին, ապա որում եւ պատահէին զօրացն Օսմանցւոց՝ անդանօր սատակէին, եւ զայլս շտապ տագնապաւ առաջի տանէին, մինչեւ ի փոքր թաղն հասուցանէին զՓաշայն, եւ անդ ի վերայ հասին նաեւ դարանամուտքն ի գլխոյն Մեղրեայ. եւ սկսան փախուստ առնուլ զօրքն Օսմանցւոց:

Յայնժամ Մխիթարն, տէր Աւետիսն եւ որք ընդ նոսա՝ իբրեւ տեսին թէ հասին դարանամուտքն ի վերայ Օսմանցւոցն, թողին զնոսա եւ աճապարեցին՝ հասին կալան ինքեանք զկիրճս ճանապարհի նոցա, որ առ Երասխաւն էր, որ այժմ յայլազգեաց կոչի Ուզուն պէնտ. եւ էր կիրճն այն երկայն՝ ձգեալ իբրու գնացս միոյ ժամու կամ երկուց, որոյ մի կողմ էր քարաժայռն մեծ, եւ ի միւս կողմն՝ Երասխն յորդահոս. անդ իբրեւ մտին փախստեայքն Օսմանցւոց ի կիրճն, սոքա ելին ընդ առաջ նոցա ի պատերազմ. եւ իբրեւ զայն տեսին, նեղեցան յոյժ՝ զի պաշարեալ մնացին յամենայն կողմանց, եւ ստիպեցան անցանել զգետն Երասխ. այլ սոքա ի վերայ հասին նոցա, զբազումս առ ետեղ

սատակեցին եւ զայլ բազումս ի գետն հեղձուցին: Եւ անտի դարձ արարին, եկին հասին ի Մեղրի, եւ անդ գտին զամբաւ կառափունս Թուրքաց, զանհամար ձիս եւ զջորիս նոցա, զանթիւ զանչափ գոյս նոցա, իբր չորեք հարիւր տաղանդոյ ինչս. զբեռն հարկահանին բացին եւ անդ երեսուն եւ երկու հազար թուղթս հարկաց գտին, եւ զայն ամենայն ի հուր այրեցին: Եւ զԴաշեաց Նորվէլն գտին, եւ զի ուրացեալ էր զՔրիստոս՝ զգլուխն հատին:

Ապա յետ այսորիկ իբրեւ սակաւ ինչ ժամանակ ի վերայ անցանէր, ասպատակիչ փաշայն Օսմանցւոց բազում զօրօք դիմէր գայր, եւ բնակէր ի Բեխ կոչեցեալ շէնն, իբր զաւուրս միոյ շաբաթու. զբազում հնարս խորհէր ի վերայ Դաւթի եւ զօրաց նորա, եւ ամենեւին զոչինչ կարաց առնել. այլ զօրականքն Դաւթի ի գիշերի միում ի վերայ հասին նոցա, հարին կոտորեցին զբազումս ի նոցանէ, եւ զփաշայն հալածականս արարին:

Յետ այսորիկ գունդ մի զօրաց ութն հարիւրոց ի Պարկուշատ եկին, զի գնասցեն անտի ի Տաթեւ. եւ սոքա իբրեւ զայն զգացին, զգիշերայն ի Օքուզեարաթ կոչեցեալ լեառն ելանէին եւ զանցս ճանապարհին ըմբռնէին: Իսկ նոքա ընդ այգն ընդ առաւօտն իբրեւ եկին անդր հասին, սոքա ի վերայ յարձակեցան, հարին կոտորեցին ի նոցանէ երեսուն եւ վեց այր, զեօթն այր եւս գերեցին, եւ առին զամենայն ինչս նոցա եւ դարձան ի Հալի ձոր:

Ապա այլ եւս զօրք Օսմանցւոց եկին բանակեցան ի գիւղ մի Թուրքաց՝ մերձ ի Մանլեւ, զնոսա եւս՝ ի գիշերի ի վերայ հասին՝ կոտորեցին եւ միայն զերկուս ի նոցանէ կենդանի ածին ի Հալի ձոր:

Արդ՝ յամի Տեառն 1727ին, որ այն հինգերորդ ամ էր գալստեանն Դաւթի ի Ղափան, իբրեւ տեսանէր Դաւիթ Պէկն՝ ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ յամենայն ուրեք զթշնամիսն առաջի իւր վանեալս եւ խորտակեալս, առաքեաց Շահթամազ արքային Պարսից զչորս բեռինս գլխովք սպանելոց ի բազմութենէ կոտորածին, զորս հասուցին Օսմանցւոց. եւ նա իբրեւ զայն տեսանէր՝ ուրախ լինէր յոյժ ի վերայ թշնամեացն իւրոց, եւ զարմանայր յոյժ ի վերայ քաջութեանցն Դաւթի եւ զօրավարաց նորա, զընծայս պարգեւէր, հրովարտակս գրէր առ նա՝ ըստ բանիցս ըստ այսոցիկ.

«Շահթամազ արքայ Պարսից՝ առ քաջդ Դաւիթ Պէկ, եւ առ քաջ զօրավարսդ Հայոց՝ որք ընդ քեզ են, ողջոյն: Ի բազմաց բազում անգամ ազդ եղեւ մեզ զքաջութեանց քոց. բայց արդ իբր ականատես իսկ եղեալ մեր զձերոց մեծամեծ քաջութեանց՝ որ ընդդէմ թշնամեացն մերոց,ահա՛ արդ կացուցի զքեզ իշխան եւ գլուխ ամենայն իշխանաց մերոց, որք են ի կողմանսդ յայդոսիկ. եւ երկիրդ Ղափան՝ զոր կալար քաջութեամբ, քեզ լիցի. բայց դու ելցես եւ ժողովեսցես առ քեզ զամենայն զօրս եւ զխանս ի կողմանցդ յայդոցիկ, եւ ի բաց հանցես զՕսմանցին ի սահմանաց քոցե:

Եւ ետ բերել նմա զմի խաչվառ եւ զմի պատուական նժոյգ ձի, նաեւ զիշխանութիւն կարող լինելոյ դրամ հատանել, եւ իւրաքանչիւր զօրապետաց նորա զմի մի պատմուճան առաքեաց: Եւ եկին հնազանդեցան նմա ամենայն իշխանք եւ գաւառապետքն Թուրքաց:

Եւ ել գնաց Դաւիթ ի Հալիձորոյ ի Մեղրի, եւ բանակեցաւ անդ. եւ ժողովեալ առ ինքն զամենայն զօրսն Մեղրեայ եւ Չաւնդրու, անտի խաղաց գնաց եւ բանակեցաւ ի Կրճէվան աւանն, եւ հանդէս արարեալ անդ ամենայն զօրացն՝ առաքեաց զնոսա ի ձեռն քաջ զօրապետացն ի վերայ Ուրդուար քաղաքի: Եւ գնացին հասին անդ, եւ ի ժամ գիշերոյ՝ ի մէջ քաղաքին յարձակեցան, հարին կոտորեցին յՕսմանցւոցն երեք հարիւր

այր, եւ մնացեալքն ելին փախեան ի քաղաքէն եւ գնացին ի դիպուկ ինչ տեղի՝ արտաքոյ քաղաքին՝ բանակ առեալ բանակեցան: Եւ սոցա առեալ զաւարն՝ արկին սեղանս, զի կերիցեն եւ արբցեն. յայնժամ գայ ի վերայ հասանի նոցա Դաւիթ Պէկն մինչդեռ բազմեալ էին զօրավարքն ի սեղան, եւ ցասուցեալ ի վերայ նոցա՝ ասէ. Թշնամիքն ձեր արտաքոյ քաղաքիս բանակ առեալ բանակին, եւ դուք նստեալ աստ ուտէք եւ ըմպէք: Եւ առժամայն թողեալ զուտելն՝ հեծան կազմեցան եւ յարձակեցան ի վերայ բանակի Օսմանցւոցն. իսկ նոքա իբրեւ տեսին՝ գիտացին թէ զօրն Պարսից է, եւ ելին ընդառաջ՝ ի մարտ պատերազմի. բայց իբրեւ զփորձ առին եւ գիտացին թէ այն է զօր Դաւիթ Պէկին, ի փախուստ դարձան եւ գնացին. եւ սոքա առին զնոցանէ զբազում ջոկս ձիոց եւ ջորեաց, եւ առաքեցին զայն ամենայն առ Դաւիթ. եւ ինքեանք դիմեն գան ի Դէշտ կոչեցեալ աւանն: Իսկ արք աւանին ի հեռուստ իբրեւ զգալ զօրացն տեսին, համարեցան թէ զօր այլազգեաց է այն, եւ փախեան ի յԱգուլիս: Եւ անտի չուեն գան Մխիթար սպարապետն եւ տէր Աւետիսն հանդերձ զօրուն ի յԱգուլիս քաղաք. իսկ պահապանք մեծ դրան քաղաքին, ընդ տեսանելն զսոսա՝ փախչին. եւ սոցա համարձակ մտեալ ի քաղաքն, երթան ի վաճառատեղն՝ առ ի յոյզ եւ խնդիր առնել զՕսմանցիսն, եւ գտանեն անտի փախուցեալ զհարկահանսն Օսմանցւոց, եւ ինքեանք երթան բանակին ի վանս սրբոյն Թովմայի առաքելոյն. եւ մինչ դեռ անդ էին նոքա՝ լուան արտաքոյ աղմուկ շփոթի, եւ երկու ոմանք ի սոցանէ ձի կալան եւ ելին արտաքս եւ գնացին, զի ոմն ի Թուրքաց յափշտակեալ զմի ոմն գերի վարէր, եւ պնդեցան զհետ նորա, եւ նորա թողեալ զգերին՝ փախեաւ:

Արդ՝ սակաւ ինչ կացեալ անդ, տեսին ի դիտանոցէն՝ զի Դաւիթ Պէկն եւս գայր մտանէր ի քաղաքն, եւ ելին ընդ առաջ նորա. եւ զգեցոյց նա իւր զօրականացն զմի մի պատմուճան, եւ դարձան վերստին բանակեցան ի սուրբն Թովմայ. եւ արք քաղաքին՝ ըստ սովորութեան իւրեանց՝ ամենեքեան գային եւ զձեռն Դաւիթ Պէկին համբուրէին: Եւ Մելիք Մուսին, որ նա ինքն քաղաքապետն էր, իբրեւ գայր յանդիման լինէր՝ Դաւիթ հրաման տայր իւրոցն եւ ասէր. Ի գիշերիս յայսմիկ հատէք զգլուխն Մուսեայ. զի այր նենգաւոր էր նա եւ խարդախ. բայց մելիք Փարսադայն յառաջ մատուցեալ՝ բարեխօս լինէր վասն նորա, եւ զվճիռ մահուն դարձուցանէր:

Եւ մնացեալ սոցա ի քաղաքի անդ, ի միջոցի տասն աւուրց՝ երիցս անգամ յարձակեցան ի վերայ նոցա զօրքն Օսմանցւոց, եւ երիցս խորտակեցան ի քաջամարտիկ զօրացն Դաւթի:

Յետ այսորիկ արքայն Պարսից հասոյց ի թիկունս Դաւթի զերիս խանս, եւ վերստին դիմեաց Օսմանցին, եւ միւս անգամ խորտակեցաւ եւ ի փախուստ դարձաւ: Եւ այս ամենայն պատահէր նոցա յայն սակս, զի իշխանքն Ագուլեցւոց ծածկապէս դաշնադիրք էին ընդ Օսմանցւոց, եւ սոքա ոչ գիտէին:

Ապա յետ երկուց աւուրց եկին հասին բազմութիւն զօրացն Օսմանցւոց, եւ լցին զդաշտն Մարադու, եւ անդ բաժանեցան յերիս առաջս. իսկ որք ընդ Դաւթի էին՝ նոքա եւս յերիս առաջս բաժանեցան. խանքն Պարսից ի մի կողմն, եւ զօրքն Հայոց ի միւս կողմն. իսկ տէր Աւետիսն՝ հանդերձ զօրուն՝ դիպեցաւ ի կողմն Երասխու: Արդ՝ իբրեւ խմբեցան ի պատերազմ, խանքն Պարսից ի փախուստ դարձան յերեսաց Օսմանցւոց, բայց զօրքն Հայոց պինդ կացին, հարին սատակեցին զբազումս ի Օսմանցւոց, եւ զայլսն ի փախուստ դարձուցին: Ապա դարձան, զկնի խանիցն պնդեցան, հասին նոցա (մինչդեռ փախստեայ երթային նոքա ի Թավրէզ), եւ զամենայն զօրս նոցա ի յԱգուլիս դարձուցին. բայց խանքն փախեան, եւ սոքա գնացին՝ աւար առին զտունս նոցա, եւ զտիկնայս

նոցա՝ հանդերձ ութեւտասան աղախնեօք եւ չորս ներքինեօք՝ գերի վարեցին ի Հալի ձոր:

Արդ՝ յետ այսոսիկ իբրեւ երկու աւուրք ի վերայ անցին. արքն Ագուլիսի եւ մելիք Մուսին զթշնամութիւնս եւ զդաւաճանութիւնս իւրեանց յայտ արարին, զի ի մէջ քաղաքին գրոհ տուեալ՝ ի վերայ զօրացն Դաւթի դիմեցին, մինչդեռ ի վանս սրբոյն Թովմայի էին նոքա՝ արտաքոյ քաղաքին, եւ ի քաղաքէ անտի սկսան զհրացանս արձակել ի վերայ նոցուն. այլ սոքա խնայեցին ի նոսա, վասն գոլոյն համազգային, եւ զի ոչ կամէին մտանել յարիւն այնքան քրիստոնէից. վասն զի ի քաղաքի անդ էին աւելի քան զտասն հազար տուն Հայոց. ուստի ել արտաքս մելիք Փարսադան, եւ ասէ ցարսն քաղաքին. Արք եղբարք, հանդարտ լերուք, մի՛ եւս արձակէք հրացանս, թոյլ տուք զի ելցէ տէրն մեր արտաքս եւ գնասցուք աստի, եւ ձեզ ոչինչ մեղիցուք: Այլ նոքա առաւել եւս վատթար գոլով, հարին եւ անդէն զմիջնորդն խաղաղութեան՝ մինչդեռ խաղաղութեան բանս բարբառէր՝ սպանին զնա, որ եւ զտէրն նոցա զմելիք Մուսին ի մահուանէ ապրեցոյց: Այլ որք ընդ Դաւթի էին, իբրեւ զայն տեսին, գիտացին զի վճարեալ էր այնուհետեւ չարութիւն նոցա. քակեցին զմի կողմն պարսպի վանացն, եւ անտի չուեցին գնացին եւ ի գիւղ մի Թուրքաց հասին, եւ գտին անդ զբազում ինչս Ագուլեցւոց՝ զձիս, զջորիս եւ զհազար երեք հարիւր ոչխարս սպանդանոցի, եւ զայլ ինչս նոցա անտի առին եւ գնացին ի Մեղրի:

Եւ յետ երկուց աւուրց՝ զօրականքն Դաւթի միւսանգամ ի յԱգուլիս արշաւեցին եւ եկին՝ որ ինչ էր նոցա արտաքոյ քաղաքին՝ զամենայն առին, եւ մօտեալք ի քաղաքն՝ յերկուց կողմանց հուր արկին, զի թերեւս ելցեն արտաքս առ ի մարտնչիլ, զի ոչ կարէին հանդուրժել չարեացն եւ դաւուն՝ զոր նոքա արարին: Եւ իբրեւ ոչ ելին արտաքս առ նոսա, առին զաւարն եւ գնացին ի Մեղրի, եւ անտի դարձան ի Հալի ձոր եւ անդ օթեւանս կալան:

Եւ յաւուրսն յայնոսիկ՝ Դաւիթ Պէկն առաքէ զտէր Աւետիսն առ զօրականսն որք էին ի Չավնդուր, եւ նոքա մերժեն զԴաւիթ եւ ոչ ընդունին զբանս նորա: Եւ նա դառնայ գայ առ Դաւիթ եւ զապստամբութիւն նոցա յայտ առնէ նմա, եւ թէ որպէս կացուցեալք են ի վերայ ինքեանց զոստիկանս Օսմանցւոց: Յայնժամ հրաման տայ Դաւիթ չորեքտասան զօրագլխաց իւրոց երթալ կալնուլ եւ զնոսա կապեալս առ ինքն ածել. եւ ելին կազմեցան պատրաստեցան, ձի հեծան եւ գնացին հասին, հարին զնոսա, եւ կալան կապեցին զզօրավարսն եւ զՕսմանցի ոստիկան նոցա, եւ ածին կացուցին զնոսա ի Հալի ձոր առաջի Դաւթի: Եւ իբրեւ յանդիման եղեն նոքա, յառաջ մատուցեալ աղաչէին, երդմունս եւ դաշինս դնէին եւ ասէին. Այսուհետեւ քեզ հնազանդիմք մինչեւ ցմահ: Եւ հաւատացեալ Դաւթի՝ արձակեաց զնոսա ի կապանաց, եւ զերկու զօրավարս առ ինքն եթող, եւ զայլսն ետ ի ձեռս տէր Աւետիսին, զի լինիցին ի ներքոյ հրամանաց նորա: Եւ նորա առեալ զնոսա ի Չավնդուրն, եւ արձակէ զիւրաքանչիւրն ի տունս իւրեանց:

Եւ յետ այսորիկ Բաթալի խանն եւ զօրքն Օսմանցւոց, ի գիշերի միում գան եւ հարկանեն զերիս գիւղս Հայոց, եւ կալեալ զերիս զօրապետս՝ ածեն ի Պարկուշատ: Եւ իբրեւ զայն լսէր տէր Աւետիսն՝ վաղվաղակի զզօրսն ժողովէր, եւ յետ երկուց աւուրց յերկիրն Պարկուշատայ արշաւէր, եւ գիշերայն ի վերայ հասանէր, հարկանէր զհարուածս մեծամեծս, եւ զերկու թուրք զօրապետս ձերբակալ առնէր, եւ զամենայն ինչս եւ զստացուածս նոցա յաւար ածէր ի Չավնդուր:

Եւ եղեւ ի ժամանակի յայնմիկ հիւանդանալ Դաւթի եւ մեռանել իսկ խաղաղութեամբ ի տան իւրում՝ ի Հալի ձոր, յամի Տեառն 1728 ին, եւ ի թուին Հայոց ՌՃՀԷ, կեցեալ ամս վեց յիշխանութեան իւրում ի Ղափան:

Արդ՝ իբրեւ վախճանեցաւ Դաւիթ Պէկն, զօրականքն միաբանեալք՝ կացուցին ինքեանց իշխան եւ գլուխ զՄխիթար սպարապետն Դաւթի. բայց զի յետոյ եղեն անմիաբանք եւ տարածայն յիրերաց (որ է քակտիչ եւ ապականիչ ամենայն հասարակութեանց), ուստի զօրացան ի վերայ նոցա Օսմանցիքն. եւ զկնի միոյ ամի՝ հասին պաշարեցին զբերդն Դաւթի բազում զօրօք: Եւ անկաւ խռովութիւն մեծ ի մէջ զօրականացն որք ընդ Մխիթարայ էին՝ ի բերդ անդր, եւ առաքեցին երկու ոմամբ զտէր Աւետիսն առ փաշայսն Օսմանցւոց, խօսիլ զխաղաղութիւն ընդ նոսա. եւ իբրեւ գնացին առ նոսա, նոքա հաճեցան հաւանեցան, զերդմունս երդուան՝ ամենեւին ոչինչ մեղանչել նոցա, եւ պահեցին առ ինքեանս զտէր Աւետիսն. եւ սոքա եւս յանձն առին ի վաղիւ անդր բանալ նոցա զբերդին դուռն, եւ ի նմին գիշերի փախեաւ Մխիթարն ի պարսպէ բերդին. եւ յորժամ այգ եղեւ՝ բացին նոցա զդուռն: Այլ անօրէն զօրքն Օսմանցւոց իբրեւ ի ներքս մտին, մերժեցին անարգեցին զերդմունս եւ զդաշինս փաշայից, եւ զամենայն այր զօրաւոր կոտորեցին եւ զկանայս եւ մանկունս գերի վարեցին, ի մենարանս կուսանացն մտին եւ զամենեսեան գերեցին. ապա զպարիսպս բերդին քանդեցին կործանեցին, հարթ եւ յատակ արարին, եւ առին զկին եւ զորդիսն Մխիթարայ եւ զամենայն որ ինչ էր անդ, եւ թողին գնացին:

Բայց զտէր Աւետիսն փաշայն եթող ի Հալի ձոր: Եւ իբրեւ նոքա չուեցին անտի, այլ զօրք Օսմանցւոց անդր հասին, որք իբրեւ կամեցան ունիլ եւ սպանանել զնա, նա փախուցեալ ի նոցանէ՝ անկաւ առ փաշայն, որոյ հրամանաւն առեալ զընտանիս իւր՝ գնաց բնակեցաւ ի Գաղատիայ: Եւ էառ զներումն ի սրբազան Հայրապետէն Հռոմայ:

Այլ Մխիթարն փախուցեալ ի նոցանէ՝ երթայր վերստին զօրաժողով լինէր ի Հայոց եւ ի Թուրքաց, զզօրսն Օսմանցւոցն խորտակէր եւ առնոյր զվրէժ ի նոցանէ. զբազում ամուրս եւ զքաղաքս ի նոցանէ թափէր, եւ երթայր զՕւրդովար քաղաք պաշարէր, եւ իբրեւ զբռամբ ածէր զայն ի նոցանէ՝ զամենեսեան ի սուր սուսերի սատակէր, եւ զաւար բազում առնոյր ի նոցանէ, եւ զհարիւր վաթսուն բեռինս ուղտուց: Եւ անտի դարձ առնէր եւ երթայր ժամանակ ինչ ի մեծ բերդն Խնծորեսք բնակէր, եւ անդ յիւրոցն հարեալ թօփով՝ մեռանէր յամի Տեառն 1730, յետ երկուց ամաց իշխելոյն. զի նա յօրէ յորմէ հետէ ի Խնծորեսք բնակէր, ասէին ցնա հայ բնակիչքն. Ե՛լ գնա աստի ի յամուրն քո. եւ նա ոչ լսէր նոցա: Ուստի յաւուր միում հարին զնա ի պարսպէն եւ սպանին, եւ հատեալ զգլուխ նորա՝ առին գնացին ի Թավրէզ, առ փաշայն Օսմանցւոց. իսկ նա իբրեւ ետես զայն՝ զարմացաւ յոյժ, եւ ի սրտմտութիւն բարկութեան բրդեցաւ ի վերայ այնպիսոյ անզգամութեան նոցա, եւ ասէ. Ո¯վ անօրէնք եւ ամբարիշտք, զիա՞րդ իշխեցիք ի զուր տարապարտուց սպանանել զտէրն ձեր եւ զայդպիսի քաջ այր. եւ հրամայեաց հատանել զգլուխս ամենեցուն նոցա՝ որք տարան զայն, եւ ըստ արժանեացն՝ հատոյց զհատուցումն նոցա:

Արդ՝ նոքա զայսպիսի մեծ անօրէնութիւնս գործեցին, թերեւս վասն այսորիկ՝ զի մի՛ զկիրս Հալի ձորոյ կրեսցեն ի յՕսմանցւոցն, որպէս եւ նոքայն կրեցին վասն արգել լինելոյ անդ Մխիթարայ. իսկ զօրքն ամենեքեան ցրուեցան գնացին, ոմանք ի նոցանէ՝ առ իշխանն Գուգարացւոց, եւ այլք՝ յայլուր:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Եւ ի յաւարտ բանիս, ասեմք թէ չա՛ր է արդարեւ եւ դժնդակ՝ անմիաբանութիւնն ընկերաց ի մէջ հասարակութեան, եւ նախադասելն զբարին եւ զօգուտն իւրոյ անձին՝ բարւոյ հասարակութեան իւրոյ. եւ յորում հասարակութեան եւ գտանիցի չարս այս, նոյնժամայն եղծէ եւ ապականէ եւ ընդունայնացուցանէ զնոյն հասարակութիւնն, թէ՛ տուն իցէ, թէ՛ քաղաք, թէ՛ ազգ իցէ, եւ թէ՛ անպարտելի մեծ թագաւորութիւն: Զի՞նչ մեծագոյն քան զկայսերութիւն Մակեդոնացւոց եւ Յռոմայեցւոց, եւ ընդէ՞ր ի սպառ կործանեալ բարձան ի միջոյ. վասն զի պակասեցաւ ի նոցանէ միաբանութիւնն եւ սէրն հասարակութեան, որով զօրացեալ իսկ էին:

Ընդէ՞ր եղեւ եւ կործանումն ազգին մերոյ, երկրին մերոյ եւ թագաւորութեան. վասն զի բարձաւ միաբանութիւնն յիշխանաց եւ ի նախարարաց մերոց: Զի որպէս միաբանութիւնն հոգի է եւ կեանք՝ ամենայն հասարակութեան, նոյնպէս եւ հակառակն սորին, այսինքն անմիաբանութիւնն՝ եղծիչ է եւ սատակիչ ամենայն հասարակութեան: Արդ՝ ողորմեցաւ արդարեւ Աստուած ամենայն տանն Սիսակայ որդւոյն Գեղամայ, յարուցանել նոցա զԴաւիթ եւ զայլ ամենայն որդիս զօրութեանց, որք քաջացան եւ ի բաց վանեցին զամենայն ապականիչ երկրի իւրեանց: Ո¯վ թէ ո՞րպէս զօրացան, ընդդէմ ելին մեծամեծ թագաւորաց եւ ապրեցան եւ անպարտելի մնացին ի նոցանէ՝ գթութեամբ վերին խնամոցն, մինչդեռ էին միաբանք ի միասին: Բայց իբրեւ եհաս առ նոսա ապականիչ ախտս այս անմիաբանութեան, իսկոյն եղծան լուծան բաժանեցան եւ եղեն իբր զչէեղեալս: Զի մեռաւ Դաւիթ՝ ի քաջութենէ որոյ սարսէին ամենայն բռնակալք յուսացեալքն ի զօրութիւնս իւրեանց, եւ յաջորդեաց Մխիթարն, որ իբր կորիւն առիւծու գոչեաց ի լերանց Սիւնեաց, եւ ի նմանէ սարսեցան ամենայն գազանք ի մորիս իւրեանց, եւ էջ եւ յափշտակեաց զյափշտակութիւն ի միջոյ գազանաց, եհար խորտակեաց զեղջիւրս հպարտաց, հատոյց զհատուցումն եօթնապատիկ ի գլուխս թշնամեաց, եւ յամօթ արար զմեծամեծս հեթանոսաց, եւ յաւար էառ զփառս նոցա: Այլ գտան անօրէնք ի մէջ ժողովրդեանն, որք ախտացեալ իսկ էին այսու ժանտ ախտիւս անմիաբանութեան, ուստի իշխեցին սպանանել զառաջնորդն իւրեանց, եւ մերժել ի հասարակութենէ իւրեանց զողորմութիւնն Աստուծոյ: